

Tijdschrift

voor

Strafbeleid

en

Gevangeniswezen

bpost
PB-PP1B-00000
BELGIE(N)-BELGIQUE

FATIK

38ste jaargang • april-mei-juni 2021 • nr. 170
Driemaandelijks uitgave
FATIK is een uitgave van de Liga voor Mensenrechten v.z.w.

Inhoud

Editoriaal

3

- De derde golf van het coronavirus: informatie over de verlenging van de maatregelen bepaald in de wet Covid-19 van 20 december 2020 tot de zomer van 2021
Olivia Nederlandt

Artikel

5

- De penitentiair beambte van de toekomst
Het belang van dynamische veiligheid
Kristel Beyens, Lars Breuls, Diète Humblet, Jana Robberechts, Sonja Snacken & An-Sofie Vanhouche
- Het leven zoals het is: de gevangenis
Reflecties over mediarepresentaties van criminaliteit en gevangenis
Eldi Edame, Georgy Janssens, An-Sofie Vanhouche, Sofie De Bus, Lisa Langens & Jana Robberechts
- Internering nog eens doorgelicht
Nieuwe veroordeling door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens - 6 april 2021
Henri Heimans

Afgiftekantoor: 9000 Gent Nieuwevaart
Bg FATIK PA3A9109

Afzendadres: Liga voor Mensenrechten
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent

V.U.: Kati Verstrepen
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent

LIGA VOOR
MENSENRECHTEN

WWW.MENSENRECHTEN.BE

FATIK

Tijdschrift voor Strafbeleid en Gevangeniswezen
Verschijnt vier keer per jaar
38ste jaargang
april-mei-juni 2021, nr. 170

ISSN 0772-5167

Redactie

Hoofredactie: Luc Robert
Eindredactie: Lars Breuls
Redactie: Chris Hermans, Jürgen Millen, Olivia
Nederlandt, Neil Paterson, Koenraad Polfliet,
Frea Vander Laenen, An-Sofie Vanhouche

Abonnement op FATIK?
Surft naar fatik.mensenrechten.be
Of bel 09/223.07.38

Redactiesecretariaat

Liga voor Mensenrechten vzw.
Gebroeders De Smetstraat 75, 9000 Gent
tel: 09/223.07.38
e-mail: info@mensenrechten.be
website: <https://mensenrechten.be>

Redactionele samenwerking en disclaimer

*FATIK, Tijdschrift voor Strafbeleid en
Gevangeniswezen* strekt tot een zo volledig
mogelijke berichtgeving over de evoluties op
het vlak van strafbeleid en gevangeniswezen.

Voor publicatie aangeboden teksten mogen
rechtstreeks naar het redactiesecretariaat
worden gestuurd. De redactie behoudt zich
alle rechten voor de publicatie van ingezonden
teksten, artikels, werken, advertenties ed. te
weigeren.

Aan de totstandkoming van deze publicatie
is de uiterste zorg besteed. Voor informatie
die nochtans onvolledig of onjuist is
opgenomen, aanvaarden de redactie en de
uitgever geen verantwoordelijkheid. Elke
auteur is verantwoordelijk voor zijn/haar eigen
redactionele bijdragen.

Jaarabonnements tijdschriften

Abonnement op Tijdschrift voor
Mensenrechten: €35
Abonnement op Fatik, tijdschrift voor
Strafbeleid en Gevangeniswezen: €40
Abonnement op beide tijdschriften: €70
Steunabonnement op beide tijdschriften: €96

rek.nr. BE34 0011 2701 3290

Meer informatie bij Liga voor Mensenrechten.

FATIK online

Je kan FATIK online raadplegen. De laatste vier
nummers zijn enkel beschikbaar voor abonnees.
Vraag een login via fatik@mensenrechten.be.
Surf naar fatik.mensenrechten.be.

© Niets uit deze publicatie mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar
gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische gegevensdragers
of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande, uitdrukkelijke en
schriftelijke toestemming van de uitgever.

Editoriaal

3

**De derde golf van het coronavirus: informatie over de verlenging van
de maatregelen bepaald in de wet Covid-19 van 20 december 2020 tot
de zomer van 2021**

Olivia Nederlandt

Artikel

5

**De penitentiair beambte van de toekomst
Het belang van dynamische veiligheid**

*Kristel Beyens, Lars Breuls, Diète Humblet, Jana Robberechts, Sonja Snacken
& An-Sofie Vanhouche*

**Het leven zoals het is: de gevangenis
Reflecties over mediarepresentaties van criminaliteit en gevangenis**

*Eldi Edame, Georgy Janssens, An-Sofie Vanhouche, Sofie De Bus, Lisa Langens
& Jana Robberechts*

**Internering nog eens doorgelicht
Nieuwe veroordeling door het Europees Hof voor de Rechten van
de Mens - 6 april 2021**

Henri Heimans

De derde golf van het coronavirus: informatie over de verlenging van de maatregelen bepaald in de wet Covid-19 van 20 december 2020 tot de zomer van 2021

In de vorige uitgave van Fatik hebben An-Sofie Vanhouche en Olivia Nederlandt de maatregelen tijdens de tweede golf van het coronavirus uitgelegd.¹ Als gevolg van de derde golf werden de maatregelen bepaald in de wet Covid-19 van 20 december 2020² verlengd, met de aanneming van drie besluiten, alle drie gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad op 31 maart 2021:

- Koninklijk besluit van 29 maart 2021 tot verlenging van sommige maatregelen genomen bij wetten van 20 december 2020 houdende diverse tijdelijke en structurele bepalingen inzake justitie in het kader van de strijd tegen de verspreiding van het coronavirus COVID-19, van 30 april 2020 houdende diverse bepalingen inzake justitie en het notariaat in het kader van de strijd tegen de verspreiding van het coronavirus COVID-19 en van 20 mei 2020 houdende diverse bepalingen inzake justitie in het kader van de strijd tegen de verspreiding van het coronavirus COVID-19 (inwerkingtreding: 31 maart 2021);
- Ministerieel besluit van 29 maart 2021 houdende beslissing inzake de verlenging van de maatregel van de onderbreking van de strafuitvoering "COVID-19" in uitvoering van artikel 66, § 2, van de wet van 20 december 2020 houdende diverse tijdelijke en structurele bepalingen inzake justitie in het kader van de strijd tegen de verspreiding van COVID-19 (inwerkingtreding: 1 april 2021);
- Ministerieel besluit van 29 maart 2021 tot vaststelling van de periode van opschorting van de uitvoering van bepaalde uitgaansmodaliteiten van gedetineerden ter uitvoering van artikel 62 van de wet van 20 december 2020 houdende diverse tijdelijke en structurele bepalingen inzake justitie in het kader van de strijd tegen de verspreiding van COVID-19 (inwerkingtreding: 1 april 2021).

Hieronder vinden lezers een actualisering van de geldigheidsdatum van de maatregelen bepaald in de wet Covid-19:

Maatregel	Tijdsduur	Covid-wetsartikel
Strafuitvoeringskamers houden zittingen in de rechtbanken	Voorlopig tot 30 juni 2021	Art. 8
<ul style="list-style-type: none">• Strafuitvoeringsrechter (SUR) / -rechtbank (SURB) (of de kamer voor bescherming van de maatschappij (KBM)) hoort enkel de raadslieden van de veroordeelde/(geïnterneerde) en niet de veroordeelde/(geïnterneerde) zelf;• SUR/SURB/KBM hoort de raadslieden van het slachtoffer of het slachtoffer zelf;• SUR/SURB/KBM kan toch beslissen om de verzoeker zelf te horen maar dient deze beslissing te motiveren	Voorlopig tot 30 juni 2021 Inmiddels vernietigde het Grondwettelijk Hof het reeds eerder geschorste art. 46 van de wet Covid-19, dat geïnterneerden uitsloot van hun recht om persoonlijk gehoord te worden door de KBM. ³	Art. 45 en 46
Vervroegde invrijheidstelling Covid-19 (ministeriële omzendbrief n°1822 bevestigd; retroactieve werking vanaf 26 november 2020)	Voorlopig tot 30 juni 2021	Art. 59-61; art. 69

1 O. Nederlandt en A.-S. Vanhouche, "De tweede golf van het coronavirus: Een overzicht van nieuwe maatregelen voor gedetineerden en gevangenen", *Fatik* 2021, afl. 1, 23-28.

2 Wet van 20 december 2020 houdende diverse tijdelijke en structurele bepalingen inzake justitie in het kader van de strijd tegen de verspreiding van COVID-19, *BS* 24 december 2020.

3 GwH 20 mei 2021, nr. 76/2021.

Onderbreking van de strafuitvoering Covid-19 (ministeriële omzendbrief n°1823 bevestigt; retroactieve werking vanaf 1 december 2020)	Voorlopig tot 15 juli 2021	Art. 63-68; art. 69
Opschorting van uitgaansvergunningen, penitentiaire verloven, met een uitzondering in geval van dringende en humanitaire omstandigheden of in geval dat de opschorting de reclassering ernstig in het gedrang brengt.	Voorlopig tot 30 juni 2021	Art. 62

We kregen op 20 mei 2021 vanuit DG EPI meer informatie over het aantal toegekende vervroegde invrijheidstellingen Covid-19 en onderbrekingen van de strafuitvoering Covid-19, verdeeld over de drie coronagolven. Daarbij moet opgemerkt worden dat een strafonderbreking slechts éénmaal door DG EPI in de statistieken is opgenomen: indien een gedetineerde bv. reeds tijdens de eerste golf een strafonderbreking kreeg toegekend en vervolgens opnieuw in de tweede golf, werd deze persoon enkel in de eerste golf meegeteld. De cijfers hebben dus betrekking op unieke personen.

	Aantal vervroegde invrijheidstellingen Covid-19	Aantal onderbrekingen van de strafuitvoering Covid-19
Eerste golf	221	508
Tweede golf	187	364
Derde golf	21	28

Olivia Nederlandt*

4 Docent aan de Université Libre de Bruxelles, gastdocent aan Université Saint-Louis Bruxelles en postdoctoraal onderzoeker bij F.R.S.-FNRS.

De penitentiair beambte van de toekomst Het belang van dynamische veiligheid

Kristel Beyens, Lars Breuls, Diète Humblet, Jana Robberechts, Sonja Snacken & An-Sofie Vanhouche¹

Uit heel wat penologisch onderzoek blijkt dat het gevangenispersoneel cruciaal is voor de uitbouw van een humaan en veilig gevangenisregime. Liebling en collega's omschrijven het gevangenispersoneel niet voor niks als het kloppende hart van de gevangenis.² Een duidelijk kader voor een penitentiair personeelsbeleid is dan ook een onmisbaar middel om de hedendaagse gevangenispraktijk vorm te geven. Vanuit dit opzicht is de Wet van 23 maart 2019 betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van het penitentiair personeel³ (verder penitentiaire wet van 23 maart 2019) een belangrijke mijlpaal voor het Belgische gevangeniswezen.

Interessant is dat deze wet een kader creëert voor de verdere uitbouw van het concept dynamische veiligheid, dat één van de leidende principes van de Basiswet is. De penitentiaire wet van 2019 moet dan ook gezien worden als een logisch vervolg op de Basiswet. Daarom verduidelijken we in het eerste deel van dit artikel de link tussen de Basiswet en de penitentiaire wet. Verder bespreken we het concept dynamische veiligheid vanuit de regelgeving, de theorie en het penologische onderzoek dat we voerden binnen onze onderzoeksgroep, en reflecteren we over het belang van dynamische veiligheid voor de rol van de penitentiair beambten van de toekomst. Vervolgens schetsen we kort de huidige selectie en vorming van de beambte en reflecteren we over de impact en het belang van de opleiding binnen de bredere beroeps cultuur van de beambten. We reiken een aantal belangrijke aandachtspunten voor de toekomst aan en opperen mogelijke nieuwe pistes van aanpak inzake de opleiding van beambten. Vanuit ons penologisch onderzoek stellen we immers vast dat factoren zoals beschikbare tijd, opportuniteit, beroeps cultuur, ondersteuning en een bredere

interpretatie van opleiding, eveneens belangrijke factoren zijn voor het uitwerken van een integraal beleid betreffende het statuut van de penitentiair beambte en de plaats van dynamische veiligheid hierbinnen.

Indien we spreken over het gevangenispersoneel zijn er veel termen gangbaar. Doorheen dit artikel zullen we de officiële term gebruiken, namelijk penitentiair bewakingsassistent, en meer bepaald de afkorting PBA.

Dynamische veiligheid: penitentiaire regelgeving en penologische theorievorming

De Basiswet

Bij het uitschrijven van het ontwerp voor de Basiswet⁴ had de Commissie Dupont, op initiatief van toenmalig directeur-generaal Ghislain Van Belle, lid van de Commissie, een volledig hoofdstuk voorzien over de implicaties van de wet voor de penitentiaire organisatie. Het uitwerken van het individueel detentieplan, het streven naar het beperken van detentieschade, de voorbereiding van een succesvolle re-integratie vereisten immers een meer regionale classificatie van gedetineerden, een meer gespecialiseerd aanbod aan programma's en activiteiten, en het herdenken van de taken en opleiding van het bewakend personeel.⁵

Vrij snel deelde toenmalig minister van Justitie Verwilghen aan de Commissie mee dat dit niet onder haar opdracht viel en dat de uitvoering van wetten tot zijn exclusieve bevoegdheid behoorde. Sindsdien heeft de Basiswet dikwijls het verwijt gekregen dat er met geen woord over het bewakend personeel gesproken

1 De auteurs maken allen deel uit van de onderzoekslijn *Penalty & Society* van de onderzoeksgroep *Crime & Society* aan de vakgroep Criminologie, Vrije Universiteit Brussel. Voor meer info: <https://cris.research.vub.be/en/our-projects>.
2 A. Liebling, D. Price en C. Elliott, "Appreciative inquiry and relationships in prison", *Punishment & Society* 1999, 71-98; A. Liebling, D. Price en G. Shefer, *The prison officer*, Abingdon, Willan, 2011, 256 p.
3 BS 11 april 2019.
4 Basiswet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.
5 G. Van Belle, "Uitdagingen voor de strafinrichtingen" in L. Dupont (ed.), *Op weg naar een Beginselenwet Strafvueroering*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1998, 259-271.

wordt.⁶ Vijftien jaar en zes ministers van Justitie later kwam er eindelijk de penitentiaire wet van 23 maart 2019. Hierin wordt voor het eerst werk gemaakt van een verdere uitbouw van het begrip dynamische veiligheid, dat in art. 105 §1 Basiswet uiting geeft aan het idee van de PBA als eerstelijnswerker:

Art. 105. § 1. Het handhaven van de orde en de veiligheid impliceert een dynamische wisselwerking tussen het gevangenispersoneel en de gedetineerden, enerzijds, en een evenwichtige verhouding tussen de technische middelen die worden ingezet en een constructief detentieregime, anderzijds.

Art. 13 §2, 5°-6° van de penitentiaire wet van 23 maart 2019 maakt immers een onderscheid tussen de functies van "bewaking en beveiliging van de gebouwen en personen" en "toezicht en begeleiding van de gedetineerden". In de Memorie van Toelichting wordt hierbij vermeld dat deze functiedifferentiatie belangrijk is voor een verdere professionalisering van deze opdrachten.⁷

Dynamische veiligheid: het samenkomen van mensenrechtelijke en penologische principes

Art. 105 §1 Basiswet valt onder "Titel VI. Orde, veiligheid en gebruik van dwang, Hoofdstuk I. Algemene beginselen", en dynamische veiligheid vormt er het eerste principe van. De drie aspecten die erin vermeld worden – dynamische wisselwerking tussen personeel en gedetineerden, technische middelen en een constructief detentieregime – vormen de instrumenten om die orde en veiligheid te bereiken en moeten derhalve samen gelezen worden met de definities ervan in art. 2 Basiswet:

7° orde: een toestand waarin de gedragsregels worden nageleefd die noodzakelijk zijn voor het tot stand brengen of het handhaven van een menswaardig samenlevingsklimaat in de gevangenis;

9° interne veiligheid: een toestand waarbij in de gevangenis de fysieke integriteit van personen gevrijwaard wordt en waarin roerende of onroerende goederen geen gevaar lopen van wederrechtelijke beschadiging, vernieling of ontvreemding;

10° externe veiligheid: een toestand waarbij de

samenleving beschermd wordt door middel van de verzekerde bewaring van gedetineerden en door het voorkomen van misdrijven die zouden gepleegd kunnen worden vanuit de gevangenis.

In de Basiswet wordt deze "dynamische wisselwerking" derhalve gelieerd aan een "menswaardig samenlevingsklimaat", maar worden daar verder geen richtlijnen rond uitgewerkt – met 'dank' dus aan de toenmalige minister. In de Memorie van Toelichting van de Basiswet wordt hier echter wel uitgebreid bij stilgestaan.⁸ Daarin wordt verwezen naar het feit dat "de wijze waarop deze basisopdracht vervuld wordt, sterk bepalend is voor de kwaliteit van het dagelijks leven en het klimaat in een inrichting, en derhalve niet los kan worden gezien van de andere basisbeginselen."⁹ Ook de complexiteit van deze taak wordt erkend en wordt gekoppeld aan inzichten uit de penologische literatuur: de dialectiek van de controle ("gedetineerden zijn geen passieve wezens die de controle louter ondergaan, maar 'actoren' die reageren op situaties en houdingen"¹⁰); het delicate evenwicht tussen externe en interne veiligheid ("te eenzijdige nadruk op het voorkomen van ontsnappingen vermindert snel de levenskwaliteit van de gedetineerden, dermate dat de spanningen hoog kunnen oplopen en een verhoogd risico op weerstanden en opstanden teweegbrengen"¹¹); actieve veiligheid vloeit voort uit "hoogkwalitatieve contacten, relaties en communicatie tussen personeel en gedetineerden", "humane bejegening van gedetineerden", een "dynamisch gegeven" dat "het resultaat (is) van de sociale interacties binnen de inrichting".¹² Belangrijk is de precisering dat "orde" niet gelijk staat aan "absolute rust of de afwezigheid van elk antagonisme of inbreuk, maar wijst op een toestand waarbinnen deze gekanaliseerd kunnen worden in beheersbare vormen. De wijze waarop controle uitgeoefend wordt is essentieel voor de legitimiteit ervan en voor de aanvaarding ervan door de gedetineerden."¹³

Gebaseerd op ontwikkelde inzichten in penologisch onderzoek werd dynamische veiligheid dus geplaatst binnen een sociale en proactieve aanpak die toelaat om orde en veiligheid te creëren in een inrichting. Naast dynamische vormen van veiligheid wordt zulke sociale aanpak gekenmerkt door het voorzien in basisbehoeften van personen, rechtvaardigheid, autonomie en legitimiteit.¹⁴ Deze sociale aanpak moet

6 H. Tournel, *De gevangenisbewaarder. Het professioneel leven in beeld*. Panopticon Libri, Antwerpen, Maklu, 2014, 302 p.; I. Casier, *Bewoners' agency in een gevangenis en een verzorgingsinstelling. Een comparatief etnografisch onderzoek in twee types totale sociale organisaties*, onuitg. doctoraat, VUB, april 2021.

7 Wetsontwerp betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van het penitentiair personeel, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3351/001, 12.

8 Eindverslag van de commissie "basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden", *Parl.St.* Kamer, 2000-01, nr. 1076/001, 176-178.

9 *Ibid.*, 176.

10 *Ibid.*, 177.

11 *Ibid.*, 176.

12 *Ibid.*, 176-177.

13 *Ibid.*, 177.

14 R. Sparks, A. Bottoms en W. Hay, *Prisons and the problem of order*, Oxford, Oxford University Press, 1996, 384 p.; A. Liebling, *Prisons and their moral performance: A study of values, quality and prison life*, Oxford, Clarendon Press, 2004, 592 p.

niet gecontrasteerd worden met situationele vormen van probleempreventie – zoals het wegnemen van voorwerpen die mogelijk gevaarlijk kunnen zijn, het beperken van bewegingen, (digitale) controles, etc.¹⁵ Juist het belang van het streven naar een evenwicht tussen statische en dynamische veiligheidsvormen wordt in de penologische literatuur – alsook in de Basiswet – benadrukt.¹⁶

Het was met name Dunbars comparatief onderzoek naar gevangenispraktijken in verschillende landen in de jaren 1980, dat de verschillende vormen van veiligheidsdiscoursen en het concept van dynamische veiligheid op scherp zette. Dunbar omschreef dynamische veiligheid als volgt: *“Individualism, relationships, and activity come together in the widely-shared concept of dynamic security. This approach to security for the public (preventing prison escapes) and security for the prison (internal control) recognises that both are only really possible through the relationship between staff and inmates. Dynamic security is knowing what is going on in a prison establishment, in addition to providing a safe and secure background against which the whole range of activity making up the life of a prison takes place.”*¹⁷

Dunbar stelt dat drie principes belangrijk zijn in het bewerkstelligen van dynamische veiligheid: individualisering, relaties en activiteiten. Individualisering verwijst naar de aandacht die er is voor de gedetineerden, maar ook voor personeelsleden als individuen waarbij elk individu uniek is en specifieke noden kan hebben. Relaties verwijzen voornamelijk naar constructieve relaties tussen gedetineerden en personeel, maar het concept kan ook breder geïnterpreteerd worden en verwijzen naar betekenisvolle relaties met de buitenwereld.

Positieve relaties kunnen stress en spanningen verminderen. Uiteindelijk spelen ook activiteiten een belangrijke rol: *“... any prisoner who is left in his cell is a threat to security or control ... [Moreover, activities are] fundamental in achieving and maintaining control and security ... [and they] had a value in itself because it enhances both the life of the prisoner and the work of*

*the staff.”*¹⁸ Hoewel vanuit veiligheidsoverwegingen activiteiten dikwijls eerder als een bedreiging worden beschouwd, toont het onderzoek van Dunbar (evenals veel onderzoeken die nadien volgden¹⁹) dat activiteiten dynamische veiligheid net versterken en zo de orde in een gevangenis bewerkstelligen.

Dynamische veiligheid is derhalve gestoeld op de interactie tussen de mensenrechtelijke principes van erkenning van de menselijke waardigheid en het rechtsburgerschap van de gedetineerde en de penologische principes van dialectiek van controle, legitimiteit van het uitgeoefende gezag, beperken van detentieschade en normalisering van het regime. De professionele waarden en praktijken van het bewakend personeel zijn hierin essentieel: aanvaarding van de geest van de Basiswet, vervat in die basisbeginselen, is een essentiële voorwaarde voor een succesvolle invoering van de letter van de wet.²⁰ Duidelijke gedragsregels, selectie, opleiding en ondersteuning van het personeel zijn daarin fundamenteel.

Gedragsregels, selectie, opleiding en ondersteuning in de penitentiaire wet van 23 maart 2019

De penitentiaire wet van 23 maart 2019 besteedt aandacht aan deze verschillende aspecten en steunt daarbij op penologische inzichten (in de Memorie van Toelichting wordt verwezen naar Sykes, Goffman en Liebling), maar toch worden daarbij niet alle kansen gegrepen.

Bij de *gedragsregels* (art. 14) wordt, in tegenstelling tot wat men zou kunnen verwachten, met geen woord verwezen naar de bejegening van gedetineerden. Misschien zal dit worden opgevangen in de deontologische code (art. 14,1) die als een *“sleutelement”* omschreven wordt²¹, met verwijzing naar de Basiswet en de Wet externe rechtspositie. Een belangrijke voorwaarde is dat de verwijzing naar de *“juridische regels ... die tevens een grotere aanspreekbaarheid van de organisatie en haar medewerkers wat de rechtsconformiteit van haar handelen betreft tot gevolg heeft”*²² niet vooral

15 J. Bennett, “Measuring order and control in HM Prison Service” in Y. Jewkes (Ed.), *Handbook on prisons*, Cullompton, Willan Publishing, 2007, 518-542; A. Bottoms, W. Hay en R. Sparks, “Situational and social approaches to the prevention of disorder in long-term prisons”, *The Prison Journal* 1990, 83-95.

16 A. Liebling, *Prisons and their moral performance: A study of values, quality and prison life*, Oxford, Clarendon Press, 2004, 592 p.

17 I. Dunbar, *A sense of direction*, Londen, Home Office, 1985, 23.

18 *Ibid.*, 22.

19 Zie bijvoorbeeld A. Liebling, D. Price en G. Shefer, *The prison officer*, Abingdon, Willan, 2011, 256 p.; S. Snacken, “Forms of violence and regimes in prison: report of research in Belgian prisons” in A. Liebling en S. Maruna (eds.), *The Effects of Imprisonment*, Cullompton, Willan, 2005, 306-339; K. Beyens en M. Boone m.m.v. T. Liefwaard, M. Kox, A-S. Vanhouche, S. Van Der Poel, *Zeg maar Henk tegen de chef. Ervaringen met het Belgische detentieregime in de PI Tilburg*, Den Haag, Boom Lemma Uitgevers, 2013, 217 p.

20 S. Snacken, “Tien jaar Basiswet – ‘Back to basics’” in T. Daems, C. Hermans, F. Janssens, J. Millen, L. Robert en V. Scheirs (eds.), *Quo vadis? Tien jaar basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden*, Antwerpen, Maklu, 2015, 179-203.

21 Wetsontwerp betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van het penitentiair personeel, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3351/001, 13.

22 *Ibid.*, 13.

resulteert in het zich formeel indekken tegen mogelijke klachten.²³

Bij de *selectie* van de kandidaten kan de penitentiaire administratie een moraliteitsonderzoek van de kandidaten laten uitvoeren. Het gaat dus niet om een verplichting. In dit onderzoek wordt o.a. aandacht besteed aan het respect voor de grondrechten en de rechten van de gedetineerden en voor de democratische waarden. Hoewel de Memorie van Toelichting verwijst naar de *"machts- of gezagspositie"* en de *"invasieve impact"* die penitentiaire medewerkers hebben ten aanzien van gedetineerden die voor bijna al hun behoeften van hen afhankelijk zijn²⁴, wordt het kunnen omgaan met de spanningen en conflicten die daaruit voortvloeien volledig op het conto van agressieve gedetineerden geschreven. Zo stelt art. 21 §2 van de penitentiaire wet van 23 maart 2019: *"Het moraliteitsonderzoek heeft tot doel na te gaan of de kandidaat getuigt van (...) 3° incasseringsvermogen ten aanzien van agressief gedrag van derden, inzonderheid van gedetineerde derden, en het vermogen om zich daarbij te beheersen"*. Nergens wordt positief gepolst naar communicatieve vaardigheden, openheid voor complexe uitdagingen op het vlak van psychische problemen of interculturele uitdagingen.

De aangekondigde professionalisering vertaalt zich in een groter belang van de opleiding, die zal moeten instaan voor o.m. zowel *"het aanwenden van penitentiaire technieken"* als *"het zich eigen maken van adequate gedragswetenschappelijke en relationele eigenschappen"* (art. 11). Dit laatste slaat dan op de *"communicatieve en relationele vaardigheden, aangepast aan het werken in een gevangenis"*.²⁵ Het slagen in de basisopleiding waarin deze vaardigheden aangeleerd worden, wordt echter slechts zeer voorzichtig als mogelijke voorwaarde tot aanwerving gesteld. Art. 23 stelt: *"Bij niet slagen in deze opleiding kan de stage van ambtswege worden beëindigd of de arbeidsovereenkomst ontbonden"* (eigen benadrukking). Een goede opleiding is echter onontbeerlijk in het kader van degelijk integriteitsbeleid. Door een medewerker die niet geslaagd is voor de basisopleiding en dus niet (ethisch) competent is, toch toe te laten op de werkvloer, geeft men indirect een signaal dat integriteit eigenlijk niet zo belangrijk is.²⁶ De Memorie van Toelichting

merkt overigens terecht op dat de overheid ook de plicht heeft om deze opleidingen daadwerkelijk te organiseren.²⁷ Het bekende tegenargument dat dit onmogelijk is omdat dit te veel afwezigheden op de werkvloer veroorzaakt, wordt fijntjes maar resoluut gecounterd met *"Waarmee de vraag wat het beste is: een ingevuld kader met te veel ongeschoold personeel dat vervolgens in absentie terecht komt omdat het de job niet aankan of misschien een kleiner kader dat beter presteert (en meer aanwezig is), beantwoord is."*²⁸

Ondersteuning op de werkvloer door de hiërarchische meerderen komt nergens aan bod. Wel is er aandacht voor *"voortgezette beroepsopleidingen; specifieke opleidingen in het kader van de loopbaanontwikkeling van de penitentiaire personeelsleden; functionele opleidingen en elke andere opleiding die door de penitentiaire administratie nuttig wordt geacht"* (art. 11). Ook de criteria voor de evaluatie van de medewerkers worden in art. 28 nog aan verdere uitwerking door de Koning overgelaten. Een opsplitsing in passieve bewaking enerzijds en dynamisch toezicht en begeleiding anderzijds zal hier evident tot verschillende criteria moeten leiden.

Kortom, de penitentiaire wet van 23 maart 2019 creëert een kader voor de verdere uitbouw van het concept dynamische veiligheid zoals geformuleerd in art. 105 §1 Basiswet. Ook de voorgestelde opsplitsing in bewaking en beveiliging van de gebouwen en personen enerzijds en toezicht en begeleiding van de gedetineerden anderzijds zal de vraag naar de overeenstemming met de professionele waarden en normen van het personeel nog meer op scherp stellen en onderstreept het belang van selectie, opleiding en evaluatie. Ondersteuning en erkenning van de complexiteit van de functie blijven echter even belangrijk.

Selectie en opleiding van het bewakend personeel anno 2021

Een gedegen selectie van geschikte kandidaten, die een volwaardige opleiding kunnen volgen vooraleer ze naar de werkvloer gaan, is een belangrijke voorwaarde voor een performant personeelsbeleid

23 S. Snacken, "Empirical prisoners' rights – Challenges and risks of proceduralisation of dignity in prison" in K. Drenkhahn, B. Geng, J. Grzyswa-Holten, S. Harendorf, C. Morgenstern en I. Pruin (eds.), *Kriminologie und Kriminalpolitik im Dienste der Menschenwürde - Festschrift für Frieder Dünkel zum 70. Geburtstag*, Forum Verlag Godesberg, 2021, 924-940; I. Casier, *Bewoners' agency in een gevangenis en een verzorgingsinstelling. Een comparatief etnografisch onderzoek in twee types totale sociale organisaties*, onuitg. doctoraat, VUB, april 2021.

24 Wetsontwerp betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van het penitentiair personeel, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3351/001, 16.

25 *Ibid.*, 11.

26 M. Van Dijk, J. Maesschalck en T. Daems, "Voorbij de deontologische code: krijtlijnen voor een integriteitsbeleid in het gevangeniswezen", *Panopticon* 2021, 30.

27 Wetsontwerp betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van het penitentiair personeel, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3351/001, 16.

28 *Ibid.*, 16.

en een belangrijke hefboom voor visieontwikkeling in een organisatie. Hoe zit het met het huidige selectie- en opleidingsbeleid binnen het Belgische gevangeniswezen?

Rekrutering

Anno 2021 moet men in België in het bezit zijn van een diploma hoger middelbaar onderwijs ASO, TSO of beroepsonderwijs om te kunnen deelnemen aan de selectieproeven voor PBA. Het examen verloopt via Selor en bestaat uit een computergestuurde proef en een interview. Hoewel het een beroep betreft dat heel wat sociale competenties veronderstelt, worden er geen persoonlijkheidstests afgenomen, noch wordt er onderzoek verricht naar de persoonlijke achtergrond van de betrokkenen. In tegenstelling tot bij de politie bijvoorbeeld gebeurt geen antecedentenonderzoek, waarbij er wordt nagegaan of de kandidaten al dan niet zware schulden hebben bijvoorbeeld. Dit kan hen immers kwetsbaar maken voor mogelijke manipulatie of integriteitskwesaties. De penitentiaire wet voert wel de mogelijkheid van het moraliteitsonderzoek in.

Naast de reguliere aanwervingen van PBA's worden er sinds 2018 zogenaamde "Rosetta's" aangeworven. Het startbanenplan of Rosetta-plan is een federaal initiatief om in de publieke en private sector bijkomende arbeidsplaatsen te voorzien om de jongerenwerkloosheid op te vangen met contracten waarop een verminderde sociale zekerheid wordt geheven. Enkel jongeren tot 26 jaar kunnen hierop aangeworven worden en dit steeds in tijdelijke contracten van maximaal zes maanden. Het Rosetta-plan is dus een antwoord op een dubbel probleem, namelijk een personeelstekort in bepaalde sectoren en jongerenwerkloosheid. Om dringende lokale tekorten op te vullen kregen ook de gevangenis via de Rosetta-contracten de mogelijkheid om snel goedkope werkkrachten aan te werven. In 2021 zouden er naar schatting 200 medewerkers via een Rosetta-contract tewerkgesteld zijn in de Belgische gevangenis.

Opleiding

Vandaag zijn er drie opleidingscentra voor penitentiair personeel (OCP) in België, twee in Vlaanderen, namelijk Brugge en Merksplas, en één in Wallonië, namelijk Marneffe.²⁹ Op basis van cijfers in het jaarverslag van het Directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen met betrekking tot het jaar 2017 kan berekend worden dat slechts 0,6% van het totale budget besteed wordt aan opleiding van personeel, namelijk € 350.651 op een totaalbudget van

€ 559.908.339. Er waren op dat moment 7789 PBA's tewerkgesteld.³⁰ Dit lage bedrag zegt iets over de lage prioriteit die er vandaag in België wordt gegeven aan de opleiding van het penitentiair personeel. Tot 2013 duurde de basisopleiding voor nieuwe PBA's één jaar, waarvan de eerste zes maanden uit een alternerend systeem van twaalf theoretische weken en veertien praktijkweken bestonden. In de laatste zes maanden werd aandacht besteed aan *on-the-job* training in de inrichting waar de PBA naderhand tewerkgesteld zou worden. Echter, voor cursisten die hun opleiding startten in 2013 en later, werd de opleiding in het OCPP ingekort tot drie maanden met een stageperiode van een jaar. Momenteel bestaat de opleiding voor alle nieuwkomers uit de basisopleiding van tien dagen, aangevuld met veertig dagen opleiding gespreid over het stagejaar. Deze beperkingen zijn er gekomen omwille van budgettaire redenen en een verhoogde nood aan snelle instroom. Terwijl vroeger nieuwkomers stage deden in de eigen inrichting en nog drie andere gevangenissonder begeleiding van een mentor, om een ruimer beeld van het gevangeniswezen te krijgen, blijft men vandaag enkel in de eigen inrichting. Na één jaar stage kan men vast benoemd worden. Hiervoor moet men zelfs niet geslaagd zijn voor alle testen die men tijdens de opleiding dient af te leggen. Het is bijvoorbeeld gemakkelijk om te ontsnappen aan de fysieke proef of de test op zelfverdedigingstechnieken door middel van een doktersbriefje. Ook het mentorschap is ondertussen gesneuveld. De opleiding wordt gegeven door een vaste ploeg lesgevers tewerkgesteld in het gevangeniswezen, die een mandaat hebben van drie jaar, o.a. door gevangenisdirecteuren. Er zijn evenwel geen maatschappelijk assistenten of psychologen betrokken in de opleiding.

Voor de Rosetta-contracten is bovendien niet alleen de selectieprocedure gekortwiek, ook de opleiding van deze jongeren is zeer minimaal en beperkt tot de tien dagen basisopleiding, die alle nieuwkomers moeten doorlopen. Echter, het gebeurt ook dat deze "Rosetta's" op de penitentiaire werkvloer worden gedropt zonder enige opleiding. Meer nog, het is mogelijk dat deze jongeren na hun zes maanden durend contract verder aan de slag kunnen gaan in de gevangenis, evenmin zonder opleiding.³¹

Hieruit kunnen we afleiden dat het vandaag droevig gesteld is met de opleiding en rekrutering van het penitentiair personeel, terwijl zij een onmisbare schakel zijn in de realisatie van een humaan detentiebeleid, dat gebaseerd is op dynamische veiligheid. Onder druk van het personeelstekort is er met de jaren flink ingeboet op de kwaliteit van de selectie en rekrutering en is er

29 DG EPI, *Jaarverslag 2017*, Brussel, FOD Justitie, 2018, p. 58.

30 *Ibid.*, p. 64.

31 Informatie verschaft tijdens een persoonlijk gesprek met een vertegenwoordiger van de opleiding.

voor een kwantitatieve en snelle oplossing gekozen boven een kwalitatief en duurzaam beleid. Zoals eerder in dit artikel werd aangegeven, wil men hieraan met de penitentiaire wet van 23 maart 2019 tegemoet komen.

Over theorie en kamerwijsheid³²

Desalniettemin is er vandaag reeds heel wat *know how* aanwezig in het gevangeniswezen en in de huidige opleiding, dus er moet zeker niet van nul begonnen worden. Investering in communicatievaardigheden, interculturele en geweldloze communicatie (praten is het machtigste middel voor de PBA), het informeren over de rechten en plichten van gedetineerden, etc. zijn allemaal belangwekkende thema's die aan bod moeten kunnen komen tijdens een langere opleiding. Dit is echter geen voldoende garantie om de broodnodige wending te realiseren. Uit een ongepubliceerd doctoraatsonderzoek van Garrihy bij penitentiair beambten in Ierland, waarbij de onderzoeker langdurig etnografisch onderzoek verricht heeft naar de beroeps cultuur bij penitentiair beambten, blijkt dat de socialisatie op de werkvloer de primaire bron van training, socialisering en enculturatie vormt. De interactie met *peers*, de collega's en de cultuur in de gevangenis blijken meer invloed op nieuwkomers te hebben dan de officiële opleiding. Verder blijkt de socialisering op de werkvloer door de *peers* niet altijd aan te sluiten bij wat er op de penitentiaire schoolbanken wordt aangeboden. *Peers* hebben dus een zeer grote impact op de mentaliteit en de invulling van wat er wordt verstaan onder professioneel werken in de gevangenis.³³ Uit Garrihy's onderzoek blijkt eveneens dat er op de werkvloer in het algemeen een afwijzende houding leeft t.a.v. theorie en "kamerwijsheid". De opleidingen moeten met andere woorden de nodige "*street credibility*" hebben om impact te hebben op de praktijk. Dit werd eveneens bevestigd in een recent webinar over de opleiding van penitentiair beambten in de Engelse gevangeniscontext.³⁴ Tijdens dit webinar werd aangegeven dat de impact van de opleiding voornamelijk afhankelijk is van hoe ervaren personeel (en dus de hiërarchisch meerdere van de beambte in opleiding) tegenover de opleiding staat. Pas wanneer leidinggevend de opleiding als positief beschouwen, kan de opleiding daadwerkelijk impact genereren. De ondersteuning en coaching van leidinggevend van de penitentiair beambten (ploegchefs en

penitentiair assistenten) zijn dus onontbeerlijk voor het doorsijpelen van uitgangspunten van de opleiding naar de werkvloer. Echter lijkt deze ondersteuning vandaag de dag grotendeels afwezig³⁵ en in de penitentiaire wet van 23 maart 2019 wordt dit overgelaten aan de invulling door de penitentiaire administratie.

Op basis van bovenstaande bevindingen, weliswaar in slechts één Ierse gevangenis, is enige terughoudendheid over het effect van de opleiding dus op zijn plaats, gezien de sterke invloed van de beroeps cultuur, die de opleiding en de officiële doelstellingen van de organisatie kan doorkruisen, namelijk het aanbieden van een humane detentie in een efficiënt gevangenisbeleid, waar re-integratie en herstel voorop staan. Beyens wijst op een "*governmentality gap*" tussen deze officiële doelstellingen en de beroeps cultuur van de PBA's op de werkvloer³⁶, die o.a. in het onderzoek van Tournel wordt omschreven als een sterke wij-zij gerichte cultuur.³⁷ Tournel verklaart die wij-zij cultuur als een vorm van *coping* gedrag met de uitdagingen die de job inhoudt. PBA's werken in een complexe context die gekenmerkt wordt door verandering en conflictueuze doelstellingen (vb. humanisering versus veiligheid), de steeds verdere juridisering van het gevangenisleven, de toenemende diversiteit en vergrijzing van de gevangenis populatie, de stijgende aanwezigheid van gedetineerden met psychiatrische of gedragsproblemen en het fenomeen van de radicalisering. PBA's moeten dagelijks het hoofd bieden aan heel wat miserie en conflicten. Tournel gewaagt zelfs van een vorm van detentieschade voor PBA's. Garrihy zoekt een verklaring via het concept van gevangeniswerk als "*dirty work*", namelijk werk dat fysisch, psychologisch, sociaal en moreel weinig aanzien heeft in de samenleving. De moeilijkheid van de job wordt gecultiveerd in sterke verhalen (Garrihy heeft het over "*war stories*") en de beroeps cultuur versterkt de ervaringen van "anders zijn", wat de nood aan interne solidariteit versterkt.³⁸ Zowel Garrihy als Tournel stellen vast dat het verklikken van collega's en klokkenluiders niet wordt geduld. PBA's die dit wel doen of die zich niet houden aan de ongeschreven regels van de beroeps cultuur, worden buitengesloten, er wordt over hen geroddeld en er wordt hen geen vertrouwelijke informatie meer toevertrouwd, wat essentieel is om de job goed te kunnen uitoefenen.

32 Deze paragraaf is gedeeltelijk gebaseerd op K. Beyens, "Zal de tanker van het gevangeniswezen kunnen gekeerd worden?", *Panopticon* 2019, 1-11.

33 S.J. Garrihy, *Prison officers' occupational cultures and identity: The search for meaning in prison work*, onuitg. doctoraat, University College Dublin, 2018.

34 Training Prison Staff georganiseerd door Prisoner Learning Alliance op 14 april 2021.

35 M. Van Dijk, J. Maesschalck en T. Daems, "Voorbij de deontologische code: krijtlijnen voor een integriteitsbeleid in het gevangeniswezen", *Panopticon* 2021, 22-40.

36 K. Beyens, "Zal de tanker van het gevangeniswezen kunnen gekeerd worden?", *Panopticon* 2019, 4.

37 H. Tournel, *De gevangenisbewaarder. Het professioneel leven in beeld*, Antwerpen, Maklu, 2014, 302 p.

38 S.J. Garrihy, *Prison officers' occupational cultures and identity: The search for meaning in prison work*, onuitg. doctoraat, University College Dublin, 2018.

De interne solidariteit werkt dus tegelijkertijd erg uitsluitend voor zij die zich anders gedragen of er andere visies op na houden.

Dit alles illustreert de macht van de beroepscultuur en kan een hinderpaal vormen bij het doorvoeren van veranderingen. In België wordt de beroepscultuur bovendien sterk gedomineerd door de vakbonden, die zich meestal conservatief opstellen t.a.v. veranderingen.

Het overstijgen van de basisopleiding: over het belang van voortgezette opleiding en transformatieve leerervaringen

Er zijn heel wat aspecten voor verbetering vatbaar in de opleiding van het penitentiair personeel. Hieronder worden slechts enkele leemtes aangegeven en voorstellen gedaan tot verbetering.

Beperkte aandacht voor nieuwe ontwikkelingen

De huidige opleiding van PBA's focust voornamelijk op het voorzien van een basisopleiding voor nieuwe personeelsleden. Hierdoor gaat er weinig aandacht naar ontwikkelingen die zich voordoen binnen de gevangeniscontext. Personeel dat reeds langer op de werkvloer staat, krijgt hierdoor niet dezelfde gelegenheid als nieuw penitentiair personeel om bij te leren over wijzingen die wel een grote impact kunnen hebben op hun werk. Zo wordt bijvoorbeeld aan PBA's in opleiding enkele uren lesgegeven over het digitale platform PrisonCloud, maar moeten ervaren beambten, die reeds werkzaam waren voor het platform werd geïmplementeerd, het voornamelijk stellen met hun eigen kennis en de informatie die zij van collega's krijgen. Het zijn nochtans net deze beambten, namelijk de ploegchefs, in tegenstelling tot de PBA's, die gebruik moeten maken van het platform om hun taken te kunnen uitvoeren. Bovendien wordt tijdens de opleiding aan de PBA's voornamelijk aandacht besteed aan de mogelijkheden die het platform biedt voor gedetineerden, en niet hoe dergelijke ontwikkelingen voor nieuwe kansen, uitdagingen en dilemma's bij het personeel kunnen zorgen. Uit eigen onderzoek leerden we dat bevroegde beambten die werkzaam zijn in een gevangenis die over PrisonCloud beschikt, aangaven dat zij weinig tot geen opleiding

of informatie hebben gekregen over hoe zij het platform moeten gebruiken.³⁹ Hoewel het gebruik van PrisonCloud in de Belgische gevangenissen beperkt is tot drie gevangenissen (Beveren, Leuze-en-Hainaut en Marche-en-Famenne), geeft dit voorbeeld weer dat dergelijke innovaties onvoldoende gepaard gaan met een adequaat opleidingsaanbod en niet is afgestemd op de context van de lokale gevangenis en haar gevangenispopulatie.

Een andere ontwikkeling heeft betrekking op de evolutie van de gevangenispopulatie. De vergrijzing laat zich steeds meer voelen binnen de muren van onze gevangenissen, waardoor PBA's geconfronteerd worden met een groep die grotere en specifiekere zorgnoden heeft.⁴⁰ Uit internationaal onderzoek blijkt dat PBA's een belangrijke rol hebben in het zorgaspect, ondanks ze dit zelf als dusdanig niet (h)erkennen.⁴¹ Hoewel er steeds meer oudere personen verblijven in onze gevangenissen, krijgen zij momenteel niet de nodige aandacht of gepaste zorg omdat het personeel deze doelgroep en haar noden nog onvoldoende kent.⁴² Het risico is dat oudere gedetineerden ontsnappen aan de aandacht van personeel; zij zijn in de minderheid, maar zorgen ook veel minder vaak dan jongeren voor substantiële ordeproblemen. Bovendien vallen de problemen die ze hebben minder op omdat ze er zelf niet over klagen en de aandacht minder opeisen. Om die reden kunnen ze net gemakkelijker over het hoofd worden gezien en moet men net meer moeite doen om hen te zien. In het praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek "Naar een introductie en professionalisering van penitentiaire ouderenzorg" (Odisee hogeschool, 2019-2021) wordt aan deze leemte tegemoet gekomen door gevangenispersoneel te onderrichten over hoe ze aandacht kunnen hebben voor alle gedetineerden.⁴³ PBA's worden geleerd om gedrag te begrijpen vanuit onvervulde behoeften. Er wordt van uitgegaan dat wanneer een gedetineerde onverschillig, suïcidaal, depressief, geagiteerd of agressief gedrag stelt, er een bepaalde basisbehoefte niet vervuld is. De zes basisbehoefte volgens het gevoelskader van Nolan⁴⁴ zijn: veiligheid, continuïteit, van betekenis zijn, erbij horen, een doel hebben en iets bereiken. Wanneer één van deze behoeften onvoldoende vervuld is, kan dat leiden tot veranderend gedrag. Om zowel de eigen veiligheid als die van de (oudere) gedetineerde te garanderen is het dus enorm belangrijk dat PBA's de voornaamste processen van veroudering begrijpen en de symptomen van

39 J. Robberechts, *Prison through the lens of digitalisation*, onuitg. doctoraat, VUB, te verschijnen.

40 D. Humblet, *The older prisoner*, Cham, Palgrave Macmillan, 2021, 290 p.

41 A. Liebling, D. Price en C. Elliott, "Appreciative inquiry and relationships in prison", *Punishment & Society* 1999, 71-98.

42 D. Humblet, *The older prisoner*, Cham, Palgrave Macmillan, 2021, 290 p.

43 D. Humblet en K. Gillis, *Aandacht voor ouderen in detentie. Oscar*. Onuitgegeven cursus. Startend bewakend personeel in alle Vlaamse gevangenissen zal deze vorming in de basisopleiding ontvangen. Voor overig personeel in alle Vlaamse gevangenissen is het een mogelijkheid. De vorming werd geëvalueerd bij personeel werkzaam in de gevangenissen Merksplas en Brugge (pilots).

44 M.R. Nolan, *The senses framework: Improving care for older people through a relationship centered approach. Getting research into practice (GRIP) Report No 2*, Sheffield, University of Sheffield, 2006.

veroudering en bijhorende behoeften herkennen. In de opleiding worden voor elke behoefte voorbeelden gegeven uit de leefwereld van de PBA's én de gedetineerden. De behoeften zijn namelijk universeel en dus voor iedereen van toepassing. Gedrag is vaak onbewust en automatisch, waardoor de gedetineerde zichzelf niet altijd bewust is van bepaalde behoeften. Door bepaald gedrag te benoemen of te signaleren, kan er samen gezocht worden naar welke onvervulde behoefte er aanwezig is.

Na het doorlopen van deze vorming hebben PBA's inzicht in:

- Het normale menselijke verouderingsproces op lichamelijk, emotioneel en sociaal vlak;
- de fundamentele basisbehoeften van personen;
- de specifieke behoeften van ouderen in detentie;
- het belang van het herkennen en rapporteren van behoeften van ouderen in detentie.

Daarnaast mag het bereik van deze opleiding niet onderschat worden. Het fenomeen van versnelde veroudering bij gedetineerden⁴⁵ kan er immers toe leiden dat bepaalde verouderingsprocessen zich ook reeds bij "jongere" gedetineerden voordoen, waardoor dit een belangrijke *spillover* kan hebben naar een grotere doelgroep. In plaats van een ontmoedigende visie te geven, willen we bijgedragen aan een positieve beeldvorming over ouderen in detentie en de kwaliteit van de zorg verhogen door gevangenispersoneel te onderrichten en te trainen in het zorgen voor ouderen. Wanneer op een kwaliteitsvolle manier kan worden gezorgd voor gedetineerden, dan is dat immers een goede zaak voor iedereen. Om die reden is het van belang dat de opleiding niet enkel ingang vindt in de basisopleiding, maar ook een plaats krijgt in de voortgezette opleiding en in het open aanbod, wat ook wordt voorzien in de penitentiaire wet van 23 maart 2019 (art. 11).

Transformatief leren

Door ook aandacht te geven aan opleidingen in een latere fase van de professionele carrière van het bewakend personeel, kunnen er ook bij ervaren personeelsleden veranderingen plaatsvinden. Het pedagogisch principe van transformatief leren blijkt betekenisvol in het creëren van sociaal engagement en respectvolle interpersoonlijke relaties met kwetsbare groepen. Deze pedagogie lijkt ons waardevol om

dynamische veiligheid en vooral het aspect dat Dunbar omschrijft als "aandacht voor het individu"⁴⁶, vorm te geven. Transformatieve leerervaringen worden gekenmerkt door een bewustwordingsproces van de eigen waarden en normen en de mogelijkheid om zich te verplaatsen in de zienswijze en ervaringen van andere personen. Transformatieve leerprocessen krijgen dikwijls vorm wanneer groepen mensen met uiteenlopende achtergronden, samenkomen en de mogelijkheid krijgen om diepgaande uitwisselingen vorm te geven. Gray, Ward en Fogarty omschrijven dit proces als volgt: "*The process of personal change occurs when students are provided with alternative frames of reference and a new lens through which to view the world.*"⁴⁷

Internationaal zien we dat opleidingen criminologie er steeds meer voor kiezen om vormen van "*community engaged learning*", die transformatieve ervaringen ondersteunen, in te bedden binnen de opleiding. Hiermee beoogt men geëngageerde en empathische criminologen op te leiden die aandacht hebben voor de complexiteit van criminaliteit, slachtofferschap, preventie en bestraffing en die op een aangepaste en geïndividualiseerde manier kunnen omgaan met mensen in hun praktijk. Amerikaanse onderwijspraktijken tonen reeds jarenlang aan dat pedagogische projecten van *community engaged learning* in gevangenissen een grote meerwaarde bieden voor personen die een professionele carrière ambiëren in het criminologische en penologische werkveld. Diepgaande dialogen tussen gedetineerde personen en studenten criminologie doorbreken stereotypes. Tijdens de sessies wakkeren de kritische vraagstellingen over bestraffing een dialoog aan tussen groepen met uiteenlopende achtergronden waardoor nieuwe inzichten ontstaan.⁴⁸ Naast de opleidingen waarbij studenten van universitaire opleidingen in de gevangenis lessen volgen, loopt er in de Verenigde Staten sinds enkele jaren een uniek project om aan personen uit de politieopleiding samen met gedetineerde studenten een cursus rond herstelrecht te doceren. Dit leidt ertoe dat het stereotype beeld van politiemensen over personen die criminaliteit plegen, uitgedaagd wordt. Ze leren gedetineerden kennen als personen met een leven buiten de gevangenis, als personen met een familie en krijgen zo een genuanceerde professionele visie op de gemeenschappen en personen waarmee zij werken. De lesgevers omschrijven de impact van het project als volgt: "*It represents an attempt to build*

45 M. Greene, C. Ahalt, I. Cenzer, L. Metzger en B.A. Williams, "Older adults in jail: high rates and early onset of geriatric conditions", *Health & Justice* 2018, afl. 3, 1-9.

46 I. Dunbar, *A sense of direction*, Londen, Home Office, 1985, 23.

47 N. Gray, J. Ward en J. Fogarty, "Transformative learning through university and prison partnerships: Reflections from 'learning together' pedagogical practice", *Journal of Prison Education and Reentry* 2019, 12.

48 K. Bumiller, "Transformative learning in prisons and universities: Reflections on homologies of institutional power" in S.W. Davis en B.S. Roswell (eds.), *Turning teaching inside out: A pedagogy of transformation for community-based education*, New York, Palgrave Macmillan, 2013, 177-186.

*better understanding between officers and communities. Through continued interactions, recruits and their imprisoned classmates begin to understand each other beyond mere stereotypes.*⁴⁹

Wij geloven dat een dergelijke pedagogiek ook betekenisvol kan zijn voor personeelsleden die dynamische veiligheidsvormen in de praktijk moeten omzetten. Van hen wordt immers verwacht om op professionele maar begripvolle en empathische wijze naar een gedetineerde als individu te kijken. Humanisering moet daarbij centraal staan. De voorgenoemde opleidingen in het buitenland inspireerden ons daarom om ook penitentiair beampten uit te nodigen voor de lessen "Samen Leren in Detentie". Dit onderwijsproject startte in 2017 en brengt ervaringsdeskundigen (gedetineerden en penitentiair beampten) en masterstudenten Criminologie van de VUB samen.⁵⁰ Door een PBA bloot te stellen aan de ervaring van de gedetineerde kan een perspectiefwissel plaatsvinden en kunnen PBA's worden aangespoord om ethisch te reflecteren over hun handelen. Wij vermoeden dat dergelijke pedagogiek dynamische veiligheid kan ondersteunen. Door dergelijke cursussen te voorzien als open aanbod en niet in het kader van een voortgezette opleiding, wordt wel het risico gelopen dat enkel de PBA's met een positieve attitude ten aanzien van dergelijke thematieken deelnemen. Verder onderzoek is nodig om het profiel en motivaties van de deelnemende personeelsleden te achterhalen alsook de effectieve impact van dergelijke cursussen in een Belgische context.

Dynamische veiligheid in de praktijk: over tijd en opportuniteit

In een eerder nummer van Fatik beschreef Breuls, op basis van vergelijkend onderzoek tussen Belgische en Nederlandse vreemdelingendetentiecentra, hoe een te hoge werkdruk kan verhinderen dat penitentiair personeel betekenisvolle relaties en interacties met opgesloten personen ontwikkeld.⁵¹ Daarbij werd ook beschreven hoe

de Nederlandse Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming meer algemeen stelt dat het begeleidend veiligheidspersoneel in het Nederlandse gevangeniswezen een hoge werklust heeft, onder meer doordat ze extra administratieve taken hebben gekregen. Zo wordt "afbreuk aan de 'relationele veiligheid' gedaan doordat piov-ers [het begeleidend veiligheidspersoneel in de Nederlandse gevangeniswezen] minder gelegenheid hebben de relatie met gedetineerden te onderhouden."⁵² Binnen het Belgische gevangeniswezen ervaart het bewakend personeel eveneens sinds jaren een enorm hoge werkdruk en een gebrek aan tijd.⁵³ Zulk gebrek aan tijd beperkt ook de overlegmogelijkheden, waardoor reflexiviteit over het eigen handelen – en de eventuele bijsturing daarvan – minder frequent voorkomt. Het belang van tijd voor het personeel om geregeld praktijkoverleg te kunnen houden, wordt ook door Van Dijk en collega's onderlijnd. Zij stellen dat in de twee door hen onderzochte Belgische gevangeniswezen PBA's vrij solitair werken op hun sectie.⁵⁴

Vermindering van werkdruk door digitalisering

Het Belgische gevangeniswezen nam reeds maatregelen om de werkdruk van het penitentiair personeel te verlagen. Zo vormde de verlaging van de werkdruk een belangrijke doelstelling bij de nationale implementatie van telefoon op cel en ook de implementatie van het digitale platform PrisonCloud in drie Belgische gevangeniswezen. Deze ingrepen zouden ervoor zorgen dat het penitentiair personeel zich voortaan beter kan focussen op hun kerntaken.⁵⁵ Het digitale platform neemt inderdaad een substantieel deel van de taken van het bewakend personeel over. Communicatie van gedetineerden met de verschillende diensten in de gevangenis verloopt via het platform, in tegenstelling tot in andere gevangeniswezen, waar PBA's nog steeds een belangrijke intermediaire rol spelen in de interne papieren communicatie van gedetineerden. Verder moeten de PBA's in een inrichting met PrisonCloud de gedetineerden niet langer begeleiden naar de telefoon – net zoals in een meerderheid van de Belgische gevangeniswezen waar er telefoon op cel is – of naar de douche, gedetineerden kunnen producten via de

49 N. Conti, C. Bristow en T. Novosel, "Officer training behind prison walls", *LEB* 2020, <https://leb.fbi.gov/articles/featured-articles/officer-training-behind-prison-walls>.

50 A.-S. Vanhouche, C. Vanquekelberghe en J. Robberechts, "Onderwijs binnenstebuiten gekeerd? Een verkennend onderzoek naar ervaringen van gedetineerde en universiteitsstudenten die samen leren in detentie", *Fatik* 2018, afl. 158, 25-32; zie ook: <https://www.vocvo.be/nl/lessen-penologie-de-gevangenis-van-beveren>.

51 L. Breuls, "De implementatie van dynamische veiligheid in de penitentiaire praktijk: reflecties op basis van vergelijkend etnografisch onderzoek in vreemdelingendetentie", *Fatik* 2020, afl. 168, 6-17.

52 Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, *Spanning in detentie*, Den Haag, Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, 2019, 6.

53 Zie bv. het betoog van de voormalige minister van Justitie: https://www.hetacv.be/docs/default-source/acv-csc-docsitemap/6000-centrales/6440-acv-openbare-diensten-csc-services-publics/6520-nt-magazine-ere-nouvelle/2018/september/de-confrontatie.pdf?sfvrsn=afc09bdf_4.

54 M. Van Dijk, J. Maesschalck en T. Daems, "Voorbij de deontologische code: krijtlijnen voor een integriteitsbeleid in het gevangeniswezen", *Panopticon* 2021, 32.

55 *Vr. en Antw.* Commissie voor de Justitie 2016-17, 7 december 2016 (Vr. nr. 15334 S. De Wit).

digitale kantine bestellen in plaats van via papieren kantinelijsten, ... Het gegeven dat de verlaging van de werkdruk zou moeten leiden tot het creëren van meer tijd en mogelijkheden voor personeel om op een andere manier met gedetineerden te interageren en hen te ondersteunen om hun leven en toekomst in eigen handen te nemen, blijkt echter maar tot op een zeker niveau doorgedrongen bij het penitentiair personeel in een PrisonCloud-inrichting.⁵⁶

De veronderstelling dat de vrijgekomen tijd kan worden geïnvesteerd in (constructieve) gesprekken met gedetineerden is dus niet algemeen gedragen op de werkvloer. De observaties en interviews met bewakend personeel in het onderzoek van Robberechts tonen immers aan dat niet iedereen deze relationeel gerichte invulling geeft aan de vrijgekomen tijd, maar dat de manier waarop deze tijd wordt ingevuld, eerder afhankelijk is van de persoonlijke visie/voorkeur van de PBA. Het is dus minstens even belangrijk om stil te staan bij hoe PBA's de tijd die ze hebben invullen en te kijken naar hun persoonlijke tijdstijl.⁵⁷

De ene PBA kan alle tijd investeren in het bewaken van de structuur van de afdeling, waarbij men ervoor wil zorgen dat alles zo goed mogelijk volgens planning verloopt. Zo stellen verschillende PBA's inderdaad dat de vrijgekomen tijd net wordt gehanteerd om veiligheidstaken nauwkeuriger uit te voeren (bv. celfouilles). Voor een andere PBA kan de persoon meer centraal staan en is de structuur van de afdeling ondergeschikt. Niet iedere PBA past binnen deze twee types, er zijn ook mengtypes. Een afdeling is daarom gebaat met een mix van persoonlijkheden en bij voorkeur niet te veel medewerkers die op de "extremen" van de tijdsas zitten. Om onderlinge conflicten op de werkvloer te verminderen is het voorts zaak om inzicht te krijgen in elkaars "type" en te erkennen dat alle types van belang zijn.

Meer tijd *an sich* volstaat dus niet om een relationeel gerichte aanpak uit te bouwen. Het is ook belangrijk dat opportuniteiten gecreëerd worden waarbinnen zulke aanpak tot stand kan komen. De eerder beschreven taken in een niet-gedigitaliseerde gevangenis zorgden juist voor zulke gelegenheden waarbinnen spontane interacties kunnen ontstaan. Een telefoongesprek van een gedetineerde op de vleugel met zijn kinderen zorgde bijvoorbeeld voor de gelegenheid om interesse te tonen in de gedetineerde en zijn relatie met zijn familie en zo ook te peilen naar de gemoedstoestand van de gedetineerde, wat past in

een dergelijke relationele aanpak.

Samen koken

Dergelijke opportuniteiten om meer in te zetten op dynamische vormen van veiligheid doen zich ook voor op andere plaatsen in de gevangenis. In het onderzoek van Vanhouche naar de werkzaamheden in keukens van enkele Belgische gevangenis bleek bijvoorbeeld dat in sommige situaties het keukenpersoneel omwille van de professionele werkactiviteiten en eerdere werkervaringen een dynamische relatie uitbouwt met gedetineerden. Het belang daarvan wordt ook benadrukt door de afwezigheid van enkele statische veiligheidsaspecten (zoals bv. de aanwezigheid van bepaalde materialen zoals messen).⁵⁸ Vanuit het argument van het beperken van risico's had het keukenpersoneel weliswaar graag inspraak bij het aannemen van personen in de keuken door de voorkeur te geven aan gedetineerden die goed gedrag vertonen en te vertrouwen zijn. Echter, men verwees in uiteenlopende voorbeelden ook naar situaties waarin zij gedetineerde personen op een andere, in hun ervaring positievere, manier leerden kennen dan hun collega's op de vleugels. Het gebeurt dat, terwijl het gedrag van gedetineerd keukenpersoneel op de vleugels soms als problematisch werd omschreven, in de werkcontext van de keuken de relaties als professioneel en positief werden omschreven. Duidelijke afspraken en een goede ondersteuning waren voor positieve relaties belangrijk. Een ander voorbeeld betreft een persoon die reeds enkele maanden zeer goed werk leverde in de keuken, maar omwille van een nieuwe veroordeling niet meer zou toegelaten worden op de werkplek. Plots werd hij als "gevaarlijk" omschreven. In de keuken was men echter zeer tevreden over zijn werkzaamheden en maakte men zich zorgen over de uitzichtloosheid waarin deze persoon zou belanden wanneer hij niet meer mocht werken. Dergelijke ervaringen wijzen op de specifieke, constructieve relaties die zich in werkcontexten, hier dus de gevangenskeuken, kunnen ontwikkelen. Werkrelaties zorgen ervoor dat personeel in de mogelijkheid wordt gesteld om gedetineerden te leren kennen in hun kwaliteiten als werknemer.

Deze atypische relaties krijgen mogelijk ook vorm doordat men verplicht moet samenwerken om een bepaalde dienst tijdig te leveren, namelijk de maaltijden tijdig bereid krijgen. Dit resulteert in relaties die, ondanks de aanwezigheid van een hiërarchie, gestoeld zijn op samenwerkingen zoals men die in werksectoren buiten de muren ook kent. Sommige

56 J. Robberechts, *Prison through the lens of digitalisation*, onuitg. doctoraat, VUB, te verschijnen.

57 G. Verbeek, *Tijd voor zorg, zorg voor tijd: tijdbesparend werken aan persoonsgerichte zorg*, Houten, Bohn Stafleu Van Loghum, 2016, 116 p.

58 A.-S. Vanhouche, *Prison cuisines in Europe. A comparative study of prison food systems in Belgium, Tilburg and Denmark*, onuitg. doctoraat, VUB-University of Southern Denmark, 2017.

koks probeerden daarom zo veel als mogelijk de arbeidsomstandigheden van buiten de muren na te bootsen en maakten duidelijke regels en een soort van informeel contract. Ze betrokken gedetineerden bij heel wat aspecten van het proces. Zo leerde het personeel de gedetineerden bijvoorbeeld over de regels van het Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen (FAVV), zodat ze daar samen op konden toezien of ze stelden in de mate van het mogelijke samen menu's op. Zo kregen gedetineerden tot op zekere hoogte erkenning als werknemer. Het personeel dat op deze wijze functioneerde, gaf ook aan algemeen goed te kunnen samenwerken.

Bovenstaande voorbeelden tonen hoe opportuniteiten kunnen worden aangegrepen om een eigen invulling te geven aan dynamische veiligheid. Deze opportuniteiten vereisen echter de mogelijkheid voor gedetineerden om zich te bewegen binnen de gevangenis. Gevangenisonderzoek toont aan dat de deelname van gedetineerden aan activiteiten net bijdraagt tot een humaan leefklimaat.⁵⁹ In de context van de digitalisering van het gevangeniswezen moet het voorgaande dus een belangrijke overweging vormen. Van De Voorde en Bas waarschuwen eerder al voor het risico dat het gebruik van digitale technologieën (zoals PrisonCloud) ertoe kan leiden dat gedetineerden net minder hun cel moeten verlaten om hun leven te organiseren.⁶⁰ In het beleidsdiscours werd de vermindering van het aantal bewegingen gekoppeld aan een verlaagde werklast van penitentiair personeel en een verhoogde veiligheid binnen de inrichting.⁶¹ Doch, uit het onderzoek van Robberechts blijkt dat het bewakend personeel dit niet ervaart als een maatregel om de veiligheid binnen de inrichting te verhogen, wellicht omdat juist aan mogelijkheden om dynamische veiligheid tot stand te brengen ingeboet wordt. Door de toegang tot de verschillende faciliteiten (communicatie, kantine, telefoon) te verplaatsen naar de cel van de gedetineerde, is het aantal bewegingen beperkter, zeker op de gesloten vleugels. De vrijgekomen tijd blijkt ook niet algemeen ingezet te worden voor een relatiegerichte taakinfilling door het penitentiair personeel, zoals eerder al aangegeven. De implementatie van PrisonCloud zorgde er met andere woorden voor dat de opportuniteiten voor spontane interacties, die er in het verleden meer waren, verminderden. Op de vleugels waar een open regime tijdens bepaalde uren van de dag wordt voorzien, beschikken gedetineerden over meer mogelijkheden voor spontaan contact en maken ze daar ook meer gebruik van. Zowel gedetineerden als personeel geven

aan dat gedetineerden wachten om hun vragen te stellen tot het opendeurmement. Deze mogelijkheden stellen zich minder op gesloten regimes, waar zelf initiatief moet genomen worden om betekenisvolle interacties tussen gedetineerden en PBA's op te starten (door bijvoorbeeld het lampje boven de cel te laten branden). PBA's geven ook aan dat bepaalde groepen van gedetineerden door de mazen van het net vallen. Men is immers geneigd om voornamelijk aandacht te geven aan de "roepers" en "probleemgevallen" en minder aan kwetsbare gedetineerden (bv. seksueel delinquenten) die zich doorgaans rustig gedragen. Het relationele aspect van dynamische veiligheid vereist dus niet enkel tijd maar ook opportuniteit én initiatief om betekenisvolle interacties aan te gaan.

Kijken over de gevangenis-muren heen: de penitentiaire inrichting als innovatieve arbeidsorganisatie?

Bovenstaande aandachtspunten tonen nog maar eens aan dat penitentiaire inrichtingen uiterst complexe organisaties en werkomgevingen zijn. Ze staan voor de uitdaging om zowel een veilige, humane als doelmatige tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf te garanderen en dit tegelijk te differentiëren naar verschillende types van gedetineerden, niet zelden met een eerder gecompliceerd profiel. De verwachting is dat de complexiteit de komende jaren nog zal toenemen, terwijl de werkbaarheid van een job in de gevangenis nu al een belangrijk aandachtspunt is. Dit maakt dat onze gevangissen niet enkel dringend, maar ook voortdurend, moeten nadenken over de manier waarop zij georganiseerd zijn.

De uitdagingen waarmee het gevangeniswezen kampt zijn niet zo uniek. In tal van woonorganisaties stelt men eveneens vast dat een toenemende complexiteit veel regels en bureaucratie met zich meebrengt en dat de focus niet meer ligt op de kernactiviteiten of het zogenaamde "primaire proces".⁶² Er kan dus heel wat geleerd worden uit andere sectoren met gelijkaardige problemen – zoals de gehandicaptensector, de ouderensector en de sociale economie – die al een bepaald veranderingstraject hebben doorgemaakt en de vruchten plukken van een nieuwe manier van organiseren. Steeds meer organisaties zijn hiervoor te rade gegaan bij het concept van de "Innovatieve Arbeidsorganisatie" (oftewel IAO, cf. een sociaal

59 S. Snacken, P. Mary, J. Beghin, P. Bellis, H. Tubex, P. Janssen en T. Bogaert, *De problematiek van geweld in gevangissen. La problématique de la violence dans les prisons*, Brussel, VUB, 2000.

60 R. Van De Voorde en R. Bas, "Gevangenismanagement voor dummies", *Panopticon* 2011, afl. 4, 42-47.

61 *Vr. en Antw.* Commissie voor de Justitie 2016-17, 7 december 2016 (Vr. nr. 15334 S. De Wit).

62 L. Jacobs en J. Benders, *Woonzorgcentra eenvoudig en slim organiseren, hoe pak je dat aan? Inspiratienota voor een herontwerp volgens de principes van Innovatieve Arbeidsorganisatie (IAO) in WZC, Leuven, Workitacts*, 2016, 5.

innovatieve organisatie). Dit concept vindt zijn oorsprong in de wetenschappelijke benadering van de Moderne Sociotechniek, waarbij wordt benadrukt dat de structuur van een organisatie het handelen kan bevorderen of belemmeren.⁶³ Om een penitentiair organisatieherontwerp te inspireren, geven we vanuit de bestaande kaders alvast enkele bouwstenen mee. Het eerste is het belang van een gedragen visie op het niveau van de gevangenis: voor wie of wat maakt ons werk een verschil? Hoewel het erg lastig kan zijn om deze vraag te beantwoorden, is het noodzakelijk dat men eerst tot een duidelijke en concrete visie komt, die elke medewerker kan gebruiken als leidraad. De visie bepaalt immers welke handelingen daaruit voortkomen en om die reden is het belangrijk om de consequenties hiervan ook goed in te schatten en door te trekken. Zo kan het bijvoorbeeld logisch klinken om te stellen dat men wil "vertrekken vanuit de gedetineerde", maar organisatorisch is het bijvoorbeeld veel gemakkelijker om het aanbod bepalend te laten zijn.⁶⁴ Voorts benadrukken Jacobs en Benders in hun inspiratienota dat een veranderingstraject een participatief proces moet zijn, waarbij belanghebbenden zo veel mogelijk betrokken worden: "Enkel als alle stappen in het proces gedragen worden door iedereen die in dit proces betrokken is, zal het herontwerp van de organisatie ook succesvol zijn."⁶⁵ Toegepast op de context van één penitentiare inrichting betekent dit dat niet enkel leidinggevenden betrokken zijn in het bepalen van een duidelijke visie en waarden, maar ook bijvoorbeeld medewerkers, werknemersvertegenwoordigers, gedetineerden, familieleden, beleid, leveranciers, partners en overige inrichtingen moeten worden meegenomen.

Een andere bouwsteen betreft kleine multidisciplinaire teams die werken in kleine wooneenheden. In een IAO werkt men met kleine vaste multidisciplinaire teams die men toewijst aan één of twee kleine wooneenheden van maximum 15 personen. Dit vormt een breuk met de organisatiestructuur zoals we die klassiek kennen, waarin er meerdere teams zijn met één verantwoordelijke: bijvoorbeeld een team verpleegkundigen, een team kinesitherapeuten, een team psychologen, een team PBA's, een team onderhoud, etc. Een hecht multidisciplinair team impliceert daarentegen een mix van personeel uit verschillende opleidingen die zich organiseren rond een leefgroep, met ruimte voor de competenties en voorkeuren van medewerkers. Werken met multidisciplinaire teams impliceert dat het takenpakket

van de werknemer veelzijdiger is en dat medewerkers polyvalent of multi-inzetbaar zijn. IAO verhoogt de kwaliteit van werken voor de medewerkers en kwaliteit van leven voor de inwoners. Zo toonde onderzoek van Vermeerbergen aan dat ook medewerkers van woonzorgcentra zich beter voelden bij zo'n innovatieve arbeidsorganisatie. Personeel kon beter omgaan met werkdruk en ondervond minder stress, met minder ziekteverzuim als gevolg.⁶⁶ Ook in het geval van de huidige coronacrisis en eventueel toekomstige pandemieën biedt deze organisatievorm voordelen. Er zijn minder wisselende contacten en er is daardoor vermoedelijk minder kans op een hoog aantal besmettingen (fysiek of moreel, cf. de gevangenis als leerschool).⁶⁷ Kleinschaligheid faciliteert werken volgens de principes van IAO maar biedt op zichzelf onvoldoende garantie, omdat er nog steeds het gevaar is dat het routinematig werken op een gegeven moment terug de bovenhand neemt.

De crux van de IAO is om af te stappen van het gestandaardiseerde proces, door kleine vaste multidisciplinaire teams te vormen die werken met een beperkte groep gedetineerden vanuit een duidelijke en gedeelde visie op de organisatie. Hierdoor komen er minder verschillende gezichten bij gedetineerden over de vloer en stimuleert men teams meer om zichzelf te organiseren. De IAO reikt dus een kader aan waarin meer ruimte wordt gecreëerd voor leven en werken op menselijke maat. Hierbij is het echter wel belangrijk om voor ogen te houden dat er geen standaardoplossingen zijn en dat elke organisatie haar eigen verandertraject kent. Laat de bestaande voorbeelden dus een bron van inspiratie zijn voor de penitentiare sector om zelf verder met veel bevlogenheid aan de slag te gaan met de principes van de IAO.

Conclusie

In dit artikel hebben we op basis van de huidige regelgeving en eigen onderzoek gereflecteerd over de do's en don't's, beperkingen en opportuniteiten om een positief en constructief gevangenisbeleid en personeelsbeleid uit te bouwen. De interactie tussen visie en beleid, de weerbarstige praktijk en cultuur, en de beschikbare middelen is complex. De penitentiare wet van 23 maart 2019 biedt reeds heel wat handvaten om de tanker van het gevangeniswezen te keren en laat ruimte om een integraal beleid uit te werken waarbinnen dynamische veiligheid centraal staat. Het

63 B. Corvers en G. Van Hootegem, *Slimmer zorgen voor morgen. Het nieuwe organiseren in theorie en praktijk*, Leuven, Acco, 2013, 160 p.

64 L. Jacobs en J. Benders, *Woonzorgcentra eenvoudig en slim organiseren, hoe pak je dat aan? Inspiratienota voor een herontwerp volgens de principes van Innovatieve Arbeidsorganisatie (IAO) in WZC*, Leuven, Workitects, 2016, 10.

65 *Ibid.*, 7.

66 L. Vermeerbergen, *Mountains of care: Organisational redesign and quality of working life in nursing homes*, onuitg. doctoraat, KU Leuven, mei 2018.

67 L. Vermeerbergen en G. Van Hootegem, "Woonzorgcentra na corona: kleine teams, kleine wooneenheden", *Sociaal.net*, <https://sociaal.net/achtergrond/woonzorgcentra-na-corona-kleine-teams-kleine-wooneenheden/>.

Artikel

is echter belangrijk dat er in de hervorming aandacht is voor langdurige trajecten, dagelijkse bijsturing en coaching op de werkvloer. De focus mag niet uitsluitend komen te liggen bij de PBA, maar er moet ook breder gekeken worden naar de rol van andere actoren in de gevangenis. Door over de muren van de gevangenisinstelling heen te kijken, hebben we mogelijke aanknopingspunten geboden voor een grondige reorganisatie waarbij alle actoren betrokken worden. Dit laat toe om een nieuw pad voor de penitentiair beambte uit te stippelen. We weten dat er vandaag binnen DG EPI hard gewerkt wordt aan de uitbouw van een meer hedendaagse visie op de rol en taken van de PBA. Op de valreep van de publicatie van dit artikel vernemen we dat deze hedendaagse visie op de rol van de gevangenismedewerkers van de 21e eeuw reeds verder uitgewerkt is op het niveau van DG EPI. Uit een mailing van 27 mei 2021 van de directeur-generaal naar alle gevangenissen⁶⁸ blijkt dat er in de toekomst een onderscheid zal gemaakt worden tussen functies gericht op veiligheidsopdrachten enerzijds en functies gericht op begeleidingsopdrachten anderzijds. De gevangenis van Haren zal fungeren als

testcase en zal deze werkwijze in het najaar van 2022 in haar werking introduceren. Taal is niet neutraal en drager van betekenissen. Dat heeft men op het niveau van DG EPI ook begrepen en er worden op beide functies nieuwe benamingen geplakt. In de toekomst zullen de beveiligingstaken uitgevoerd worden door "veiligheidsassistenten" en de zorg- en begeleidingsfunctie door "detentiebegeleiders". Dit is zeker al een belangrijke stap in de goede richting. Opvallend is dat dynamische veiligheid vermeld wordt als het resultaat van een goed evenwicht tussen de nood aan veiligheid en de zorg voor begeleiding en dat deze hervorming expliciet hieraan gekoppeld is. Deze op het eerste gezicht revolutionaire stap, die we enkel maar kunnen toejuichen, moet echter ook gezien worden als een logische verderzetting van de beweging die bijna twintig jaar geleden is ingezet met de Basiswet. De cirkel is lang nog niet rond, en de uitdagingen groot, maar langzaam maar zeker wordt verder gewerkt in de juiste richting. Hierover is het laatste woord nog niet gezegd. We kijken alvast reikhalzend uit naar de verdere ontwikkelingen.

68 Zie ook Y. De Lepeleir, "Een cipier moet meer zijn dan een bewaker", *De Standaard*, 28 mei 2021.

Het leven zoals het is: de gevangenis Reflecties over mediarepresentaties van criminaliteit en gevangenis

Eldi Edame, Georgy Janssens, An-Sofie Vanhouche,
Sofie De Bus, Lisa Langens & Jana Robberechts¹

Op twee maart 1757 wordt Damiens veroordeeld tot openbare schuldbelijdenis voor het hoofdportaal van de Notre-Dame van Parijs; daarheen zal hij worden gevoerd, gereden op een kar, slechts gekleed in een hemd, met een brandende, twee pond zware toorts in de hand. Daarna, op genoemde kar, en op een schavot dat op de Place de Grève is opgericht, zal met tangen het vlees van zijn borst, zijn armen, dijen en kuiten worden gerukt, zijn rechterhand met daarin het mes waarmee hij de vadermoord heeft begaan, zal met brandende zwavel worden verschroeid, ...²

Foucault start, in het befaamde werk 'Discipline, toezicht en straf: de geboorte van de gevangenis', zijn verhaal met de bovenstaande bespreking van het publieke spektakel dat een belangrijk onderdeel vormde van de lugubere lijfstraf.³ De opsluiting werd niet gezien als een straf op zich, maar garandeerde enkel dat de persoon niet zou vluchten voordat de lijfstraf zich publiekelijk kon voltrekken. Dergelijke publieke lijfstraffen behoren in ons land intussen tot een ver verleden.

De bestraffing verplaatste zich van het publieke toneel naar een (af)gesloten instelling.⁴ Achter de hoge gevangenis muren, ver van het zicht van de maatschappij, voltrekt zich de zwaarste straf die we vandaag kennen in ons strafrechtstelsel: de gevangenisstraf. Een dergelijke afzondering zorgt ervoor dat weinigen een accuraat beeld hebben van

de manier waarop de gevangenisstraf de dag van vandaag vorm krijgt. Via populaire media zijn er velerlei representaties te vinden die de publieke opinie voeden maar die niet altijd een waarheidsgetrouw beeld schetsen van de realiteit die zich afspeelt achter de gevangenis muren. Omdat weinig mensen een directe ervaring hebben met het leven in gevangenis, is men zeer sterk aangewezen op mediaberichtgeving.⁵ Onderzoek toont aan dat de media in belangrijke mate ons beeld en onze opinie over gevangenis vormt.⁶ Snacken bespreekt bovendien hoe mediaberichtgeving over criminaliteit en bestraffing in een Belgische context, als intermediaire factor, sinds de jaren tachtig resulteert in een stijgende gevangenis populatie.⁷ De media worden zo een power resource die punitieve reacties of populistische visies ten aanzien van bestraffing voeden.⁸ Media kan de visie op gevangenis dus vervormen en negatief beïnvloeden.

Wanneer sensatie de bovenhand krijgt, kunnen gevangenis onterecht worden geportretteerd als een plaats waar personen wonen waarvoor de samenleving 'angstig' moet zijn.⁹ Het is daarnaast opvallend hoe media en politici de gevangenis op andere momenten omschrijven als een plaats met privileges, waar bestraffing onvoldoende aanwezig is. Afhankelijk van het discours dat men wil voeren, worden beide contradictoire stereotype beelden naar voor geschoven.¹⁰ Mediaberichten en andere populaire kanalen kunnen ook de kritiek voeden ten

1 De auteurs zijn deelnemers van de schrijfgroep penologie in de gevangenis van Beveren. Deze schrijfgroep wordt georganiseerd door de vakgroep Criminologie van de Vrije Universiteit Brussel.

2 M. FOUCAULT, *Discipline, toezicht en straf: de geboorte van de gevangenis*, Nederland, Historische Uitgeverij Groningen, 1989, 10.

3 *Ibid.*

4 J.C. OLESON, "Dark Tours: Prison Museums and Hotels" in M. HARMES en B. HARMES (eds.), *The Palgrave Handbook of Incarceration in Popular Culture*, Cham, Palgrave Macmillan, 2020, 541-544.

5 V. KNIGHT en J. BENNET, "Reading Bronson from Deep on the Inside: An Exploration of Prisoners Watching Prison Films" in M. HARMES en B. HARMES (eds.), *The Palgrave Handbook of Incarceration in Popular Culture*, Cham, Palgrave Macmillan, 2020, 33-50.

6 R. SURETTE, *Media, Crime, and Criminal Justice*, Belmont, West/Wadsworth, 1997, 368 p.

7 S. SNACKEN, "Bestrafing als maatschappelijke constructie" in K. BEYENS en S. SNACKEN (eds.), *Straffen. Een penologisch perspectief*, Antwerpen-Appeldoorn, Maklu, 2017, 77-94.

8 V. KNIGHT en J. BENNET, "Reading Bronson from Deep on the Inside: An Exploration of Prisoners Watching Prison Films" in M. HARMES en B. HARMES (eds.), *The Palgrave Handbook of Incarceration in Popular Culture*, Cham, Palgrave Macmillan, 2020, 33-50.

9 J. LEVENSON, "Inside information: prisons and the media", *Criminal justice matters* 2001, afl. 1, 14-15.

10 D. MAGUIRE, *Male, Failed, Jailed - Masculinities and 'Revolving Door' Imprisonment in the UK*, Cham, Palgrave Macmillan, 2021, 243 p.

aanzien van machtssystemen, selectieprocessen, discriminatie en ongelijkheid in gevangenen.¹¹ Denk daarbij bijvoorbeeld aan het boek van Anthony Burgess en de gelijknamige film *A Clockwork Orange* waarbij de hoofdrolspeler Alex, ondanks zijn seksuele en fysieke gewelddaden, ook wordt weergegeven als een cultuurliefhebber en een groot liefhebber van de componist Beethoven. In deze film wordt 'de dader' weergegeven in al zijn complexiteit en krijgen wetenschappers en politici een bedenkelijke rol toebedeeld. Het doelpubliek ondergaat dergelijke mediarepresentaties niet passief. Deze mediarepresentaties worden verwerkt waardoor een opinie wordt gevormd in interactie met de eigen waarden, de sociale context en persoonlijke identitaire aspecten zoals gender en etniciteit.¹²

Het is duidelijk dat mediaberichtgeving in belangrijke mate de visies van mensen, maar ook een realiteit beïnvloedt. Daarom werpt dit artikel een unieke blik op dit thema. We betrekken de ervaringen van mensen in detentie in het wetenschappelijke debat over mediaberichtgeving en gevangenen. Mediaberichtgeving wordt in dit artikel breed geïnterpreteerd en gaat over het proces van de selectie, overdracht en ontvangst van informatie. We bespreken zowel nieuwsberichtgeving als populaire media en de opkomende rol van sociale media. Bij de bespreking van deze media stellen we ons de vraag hoe personen die zelf opgesloten zijn, met uiteenlopende ervaringen binnen de Belgische en buitenlandse gevangenen, kijken naar de manier waarop gevangenen in de media worden weergegeven. We proberen daarmee ook de stilte te doorbreken die Clifford en White treffend omschrijven als: "Significant silences exist in terms of prisoners whose stories do not get told and whose lives are not considered newsworthy".¹³ Een dergelijke inkijk geeft ons de mogelijkheid om bijkomende inzichten en diepgang te creëren in het debat over mediaberichtgeving. We zijn bovendien geïnspireerd door een onderdeel van een recent gepubliceerd wetenschappelijk werk 'Popular Visions of Incarceration'.¹⁴ Dit verzamelwerk bespreekt de 'Voices from Within' dat onder andere *the prisoner gaze*¹⁵ centraal stelt. Vertrekkende vanuit dat perspectief, verwerken we in dit artikel een blik vanuit

de Belgische penitentiaire context op het fenomeen. Gedurende acht individuele sessies werkten in totaal drie academici en vijf gedetineerde deelnemers rond het thema mediarepresentaties. Tijdens de sessies bespraken we de wetenschappelijke literatuur rond het thema en uiteenlopende ervaringen met deze berichtgeving. Dit stuk geeft weer hoe personen in detentie de mediaberichtgeving over gevangenen, zichzelf en hun rechtszaken bekijken, opnemen, evalueren en bekritisieren of appreciëren. We schijnen ook ons licht op wat volgens ons ontbreekt of een waardevolle meerwaarde kan bieden voor de bestaande mediarepresentaties.

Beeldvorming in traditionele media: sensatie en schone schijn

De media en misdaadberichtgeving: nood aan een genuanceerde blik?

Criminaliteit is een populair nieuwsonderwerp. In 2015 rapporteerde het Steunpunt Media dat de "gemiddelde, Vlaamse nieuwsgebruiker dagelijks geconfronteerd wordt met gemiddeld 13% nieuws dat te maken heeft met criminaliteit".¹⁶ In het criminaliteitsnieuws worden vaak twee hoofdrollen toegekend: de dader en het slachtoffer. Onderzoek toont aan dat slachtoffers mogelijks secundaire victimisatie ondergaan door media-aandacht waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen 'echte' en 'slechte' slachtoffers.¹⁷ Daartegenover staat de dader die wordt afgebeeld als "a human being close to not being one".¹⁸ Voor personen in detentie is de ervaring met media dus niet altijd positief. Tijdens onze gesprekken kwam naar voor dat dit vooral te maken heeft met een blik die als te eenzijdig en sensationeel wordt omschreven. Wanneer de media bijvoorbeeld over bepaalde (rechts)zaken bericht en de betrokken personen omschrijft, herkennen die personen zich niet altijd in de persoonlijkheid of de verhalen die worden gepubliceerd:

Er is iemand gearresteerd en die komt voor de

11 J. BENNET, "The Good, the Bad and the Ugly: The Media in Prison Films", *The Howard Journal* 2006, 97-115.

12 V. KNIGHT en J. BENNET, "Reading Bronson from Deep on the Inside: An Exploration of Prisoners Watching Prison Films" in M. HARMES en B. HARMES (eds.), *The Palgrave Handbook of Incarceration in Popular Culture*, Cham, Palgrave Macmillan, 2020, 33-50.

13 K. CLIFFORD en R. WHITE, "Mediated Representations of Prisoner Experience and Public Empathy" M. HARMES en B. HARMES (eds.), *The Palgrave Handbook of Incarceration in Popular Culture*, Cham, Palgrave Macmillan, 2020, 265-287.

14 M. HARMES en B. HARMES (eds.), *The Palgrave Handbook of Incarceration in Popular Culture*, Cham, Palgrave Macmillan, 2020, 785p.

15 V. KNIGHT en J. BENNET, "Reading Bronson from Deep on the Inside: An Exploration of Prisoners Watching Prison Films" in M. HARMES en B. HARMES (eds.), *The Palgrave Handbook of Incarceration in Popular Culture*, Cham, Palgrave Macmillan, 2020, 33-50.

16 J. DE SMEDT en S. WALGAVE, "Minder aandacht voor criminaliteit in de Vlaamse nieuwsmedia. Een onderzoek naar criminaliteit op het tv-nieuws en in de kranten in Vlaanderen (2003-2014)", *Nieuwsbrief Steunpunt Media* 2015, 1-12.

17 P. BURGER en G. VANDERVEEN, "Drugs in je drankje. Schuldattributie en genderstereotypen in nieuwsberichtgeving en onlinediscussies", *Tijdschrift voor Criminologie* 2010, 411-421.

18 N. CHRISTIE, "The Ideal Victim", in E.A. FATTAH (ed.), *From Crime Policy to Victim Policy* 1986, 17.

raadkamer... De media krijgt daar oor naar. Als de zaak sensatie trekt, gaan bepaalde media daar graag op in. Onder het mom dat de maatschappij de "waarheid" moet kennen, gaan ze met de benodigde toeters en belen op zoek naar een sappig verhaal.

Met al die info gaan ze terug naar hun kantoortje en gaan ze het verhaal schrijven. Wat niet verkoopt, laten ze achterwege en wat er dan overblijft is sensatie, een verhaal dat gebaseerd is op de halve waarheid en een eigen interpretatie.

Ik vraag mij dan af: Welk recht heeft een journalist om karaktertrekken toe te schrijven of achterwege te laten en/of de echte waarheden op te blazen of te minimaliseren om zo een leuk en verkoopbaar verhaal te creëren? Wordt er stilgestaan bij de gevolgen van dergelijke berichtgeving op het verdere leven van de persoon in kwestie, maar ook op dat van zijn/haar familieleden?

De bovenstaande getuigenis toont hoe er vanuit het perspectief van de beklagde naar de media wordt gekeken. Het is een verhaal dat we zelden horen. Vanuit de criminologie groeit de interesse en het onderzoek naar dergelijke berichtgeving en de manier waarop de media aan framing doet. De kritieken in de bovenstaande getuigenis liggen in lijn met wat onderzoek daarover concludeert zoals de overrapportage van sensationele criminaliteit in Vlaamse media.¹⁹ De getuigenis toont aan hoe bepaalde waarnemingen en interpretaties gaan overheersen en hoe men een gebeurtenis vanuit een bepaald perspectief gaat belichten, ook wel framing genaamd. Op deze manier scheidt framing "orde door de situatie of het probleem te definiëren, oorzaken en verantwoordelijkheden toe te schrijven, morele oordelen te vellen en specifieke probleemoplossingen voor te stellen".²⁰ Hoewel de Belgische Code van de Raad voor de Journalistiek verschillende aanbevelingen verstrekt en onnodige sensatie wil tegengaan (art. 24), is criminaliteitsrapportage niet volledig vrij van sensatie en emoties.²¹ Criminaliteit verkoopt, waardoor deze gebeurtenissen als verkoopwaar aanzien worden.²² Zo concluderen Ruigrok en collega's in een Nederlands onderzoek dat bij de rapportage

van criminaliteit dikwijls een episodisch frame wordt gebruikt. Journalisten brengen daarbij één gebeurtenis onder de aandacht op een beeldende, emotionele en dramatische wijze. Thematische vormen van framing worden minder gebruikt bij berichtgeving over criminaliteit. Deze vorm van framing plaatst een gebeurtenis immers binnen een bredere maatschappelijke context met aandacht voor sociale, economische en politieke factoren.²³

Bovendien krijgt berichtgeving vandaag niet enkel vorm via de traditionele journalistieke kanalen, maar spelen ook sociale media een groeiende rol. Hierdoor ontstaat er weleens een definitiestrijd over de manier waarop we de sociale wereld interpreteren.²⁴ Ook politici, die zich de dag van vandaag steeds meer over lopende gerechtelijke onderzoeken uitspreken, komen daarbij op de voorgrond. Bij politieke partijen is dat niet zelden om het eigen programma of beleid op de kaart te zetten. Aan de hand van *politics of simplicity* wordt gesuggereerd dat beleid maken eenvoudig is en slechts een kwestie is van het gebruiken van gezond verstand.²⁵ Sprekende voorbeelden zien we in België bij partijen als het Vlaams Belang. Deze partij wordt als nationaal populistisch omschreven en streeft een etnisch nationalisme en een beleid van *law and order* na.²⁶ Regelmatig publiceert deze partij via mediakanalen over criminaliteit en wordt een zware bestraffing, zeker van personen die door dergelijke partijen als *the other* worden omschreven, vooropgesteld. De berichtgeving van dergelijke actoren is gekleurd en geframed om een voedingsbodem te bieden aan etnisch nationalisme en een *law en order* retoriek. Dergelijke vormen van mediarepresentaties zijn niet uitsluitend aanwezig in de Belgische context. In Noorse literatuur wordt bijvoorbeeld aangetoond hoe 'foreign criminals' onderhevig zijn aan een dubbele vorm van *othering*. Penaal populisme vindt met andere woorden het summum van haar visies in een narratief waarbij criminaliteit en personen zonder verblijfsrecht vereenzelvigd en gedemoniseerd worden via mediakanalen.²⁷ Sommige onderzoekers beschrijven hoe repressie en punitiviteit dan ook gestimuleerd worden vanuit de politiek. Dit zogenaamde buikspreekpopulisme zou de angst bij

19 J. DE SMEDT en S. WALGAVE, "Minder aandacht voor criminaliteit in de Vlaamse nieuwsmedia. Een onderzoek naar criminaliteit op het tv-nieuws en in de kranten in Vlaanderen (2003-2014)", *Nieuwsbrief Steunpunt Media* 2015, 1-12.

20 M. ALTHOFF, "Mediaberichten, framing en hypes: over de relatie van media en criminaliteit en de analyse hiervan", *Proces* 2018, 341.

21 R. DE COCK, L. D'HAENENS, R. REUL, P. VALCKE, E. WAUTERS, J. DE SMEDT, A. SCHIPPER en E. ICHAU, *Pers & slachtoffers. Rapport*, Leuven, Steunpunt Media, 2013.

22 M. ALTHOFF, "Mediaberichten, framing en hypes: over de relatie van media en criminaliteit en de analyse hiervan", *Proces* 2018, 341-352.

23 N. RUIGROK, S. GAGESTEIN, W. VAN ATTEVELDT en A. SLOTBOOM, "Jeugdcriminaliteit en media: een onderzoek naar de berichtgeving over jeugdcriminaliteit in een veranderd medialandschap", *LSJ Media Research* 2014, 112.

24 M. ALTHOFF, "Mediaberichten, framing en hypes: over de relatie van media en criminaliteit en de analyse hiervan", *Proces* 2018, 342.

25 K. VERFAILLIE, "Punitive needs, society and public opinion: An explorative study of ambivalent attitudes to punishment and criminal justice" in S. SNACKEN en E. DUMORTIER (eds.), *Resisting Punitiveness in Europe? Welfare, Human Rights and Democracy*, Londen, Routledge, 2012, 225-246.

26 T. PAUWELS, "Populisme in Vlaanderen", *Samenleving & Politiek* 2011, afl. 7, 4-15.

27 J. TODD-KVAM, "Bordered penal populism: when populism and Scandinavian exceptionalism meet", *Punishment & Society* 2019, 295-314.

de bevolking aanwakkeren en vormt daardoor een top-down proces. Onderzoekers waarschuwen voor dit autoritaire populisme waarbij manipulatieve politici via mediakanalen op publieke angsten en vooroordelen inspelen om enerzijds electorale aantrekkingskracht uit te oefenen en anderzijds hun 'hard on crime'- beleid kracht bij te zetten.²⁸

Er komt echter ook (inter)nationale kritiek op deze evolutie. Naar aanleiding van de dood van een man in een park in Beveren bijvoorbeeld groeide de kritiek op het gerecht op sociale media. Ook politici namen over deze gebeurtenis een uitgesproken stelling in. Rechter Hans De Waele riep echter in een opiniestuk op tot nuance en wees op het gevaar van dergelijke veroordelingen in de media en stellingname door politici voor het onderzoek en proces gevoerd werden. Er wordt immers een oordeel geveld zonder voldoende informatie te hebben om dat oordeel te vormen.²⁹ Wanneer er zich dergelijke sensationele misdrijven voordoen, staan bepaalde media al wel eens paraat om het publiek hier mee te choqueren. Deze gebeurtenis, en de nasleep hiervan, intensiveert niet enkel de polarisatie tussen 'wij' en 'zij', maar creëert ook extremen in dit 'anders-zijn', waar tegenover 'wij' ons bijgevolg harder zullen positioneren om ons eigen 'normaal' te laten gelden.³⁰

Tijdens onze gespreksessies kwam sterk naar voor dat er niet enkel aandacht moet besteed worden aan framing door media en politici, maar ook aan de impact daarvan op personen die slachtoffer of dader zijn in een zaak. Bovendien, en dat is een groep die men dikwijls vergeet, hebben dergelijke vormen van berichtgeving een ingrijpende impact op familie en geliefden van daders en slachtoffers. Dit blijft dikwijls onderbelicht in mediaberichtgeving, vooral voor de familie van personen die een misdrijf pleegden. Zij hebben geen schuld in de zaak, maar krijgen soms ook te maken met stigmatisering, zeker wanneer personen herkenbaar in beeld komen of bij naam worden genoemd.

Velen in de maatschappij geloven blind wat ze lezen in kranten of zien op het nieuws en dan is het alsof de familie van [noemt de naam van een persoon] daar ook iets mee te maken heeft. Ze worden nagewezen terwijl vele familieleden ook slachtoffer zijn, machteloos zijn vanwege de daden van hun geliefde. Maar daar heeft de media geen kijk op of gewoon schijnt aan.

Mediaberichtgeving veranderen doen ze niet meer, want dan komen ze niet geloofwaardig over. Geprint is geprint...

Familieleden die voor het eerst in aanraking komen met het strafrechtssysteem ervaren dit als zwaar.³¹ Familieleden ondergaan dit echter niet passief en reageren ook op problematische berichtgevingen:

In mijn geval (maar hoogstwaarschijnlijk ook bij vele anderen) hebben ze mijn persoonlijkheid 'een beetje' aangepast in de mediaberichtgeving en zelfs op zo'n manier dat mijn eigen familie en vrienden mij niet herkenden in de persoon die in de kranten werd beschreven. Enkele familieleden en vrienden hebben toen uit protest tegen wat er over mij werd geschreven brieven naar de redactie van de krant gestuurd met de vraag om daar mee te stoppen. Hun woorden betekenden veel voor mij en waren best wel lief: "Ook al heeft hij een fout gemaakt waarvoor hij zal moeten boeten, dit betekent nog niet dat hij een monster is! Hoe jullie hem beschrijven is niet de werkelijkheid, jullie schrijven leugens zonder hem echt te kennen".

Deze negatieve ervaringen kunnen sterk doorwegen en kleuren de visies en de manier waarop andere aspecten van de strafrechtsketen, zoals de strafuitvoering, ervaren worden. Zo kwam er tijdens onze gesprekken duidelijk naar voor dat veel mensen geen media-aandacht meer wensen. De framing door de media over de gebeurtenissen die hebben geleid tot de veroordeling, creëert bij de betrokkenen een negatieve indruk over het imago van de media. Personen zijn immers al ongevraagd en met grote krantenkoppen in het nieuws verschenen. Ze werden veroordeeld door de media alvorens ze werden berecht door de rechter. Eenmaal de rechtszaak achter de rug is en die persoon in de gevangenis zijn straf uitzit, wil die persoon dat dikwijls het liefst in alle rust doen en niet opnieuw in de media verschijnen. Sommige gedetineerden willen dat hun zaak vergeten wordt door mensen die er ver van af staan. Zo kan de persoon tegen de tijd dat hij in vrijheid wordt gesteld, in de mate van het mogelijke, terugkeren naar de samenleving zonder voortdurend opnieuw te worden veroordeeld. In 2016 oordeelde het Hof van Cassatie dat het recht op (digitale) vergetelheid een inmenging kan verantwoorden in de persvrijheid.³² Het arrest kwam er naar aanleiding van een persoon die veroordeeld was voor een verkeersongeval

28 Y. JEWKES, "Prisons and the media: the shaping of public opinion and penal policy in a mediated society" in Y. JEWKES (ed.), *Handbook on Prisons*, Cullompton, Willan, 2007, 447-466.

29 H. DE WAELE, "Rechter waarschuwt, na moord in Beveren: "Steeds meer mensen lijken steeds sneller te oordelen met steeds minder kennis"", *VRTNWS* 2021, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2021/03/13/opinie-hans-de-waele/>.

30 *Ibid.*

31 R. GRANJA, "Beyond prison walls: The experiences of prisoners' relatives and meanings associated with imprisonment", *Probation Journal* 2016, 273-292.

32 Cass. 29 april 2016, C.15.0052.F.

waarna de krant Le Soir een artikel had geschreven met vermelding van zijn voornaam en naam. Toen Le Soir het volledige archief digitaliseerde, werd het krantenartikel online geplaatst. De uitgever weigerde om de (voor)naam te vervangen door X maar het Hof oordeelde dat het artikel op de website en in andere databanken wel moest worden aangepast.

De confrontatie met het echte leven in de gevangenis

Als we kijken naar mediaberichtgeving over gevangenis, zien we dat sensatie dikwijls de bovenhand neemt. Gevangenis en gedetineerden worden in het nieuws en in sociale media visueel vaak eenzijdig voorgesteld met de nadruk op rellen, ellende, drugs en zelfbeschadiging.³³ Mensen weten echter zelden hoe het er in een gevangenis aan toe gaat en zijn al helemaal niet vertrouwd met de bestaande routines en het leven in de gevangenis.³⁴ Ook iemand die voor het eerst opgesloten wordt, stapt de gevangenis met een *outsider* perspectief binnen. De gevangenis wordt ook door hen aanzien als een *andere wereld* waardoor het moeilijk is om zichzelf, gelet op de bestaande beeldvorming in media over gevangenis en gedetineerden, binnen deze setting voor te stellen. Dit outsider perspectief stuurt de verwachtingen die iemand heeft wanneer de gevangenisstraf start.³⁵ Voor iemand die de eerste keer in detentie terecht komt, is de gevangenis niet zelden een schok:

Voor ik in de gevangenis terechtkwam, was ik een voetballende student. Ik kende niets van de gevangenis. Mijn beeld werd gevormd door wat ik voornamelijk in Amerikaanse films en documentaires had gezien. Ik dacht echt dat we allemaal oranje kledij moesten dragen, dat er in alle gevangenis alleen gemeenschappelijke douches waren, dat het eten 'papperig' zou zijn, dat er met regelmaat verkrachtingen gebeurden, dat er verschillende "gangs" de gevangenis beheersten,.... In films of documentaires zie je dat je bij het binnenkomen in de gevangenis volledig moet uitkleden, er direct een naaktfouille volgt en je nat wordt gespoten met een sproeier. Ik dacht ook dat er geen enkele dagbesteding mogelijk zou zijn, dat er geen TV zou zijn en ik enkel brieven mocht schrijven of boeken lezen.

Deze voorstelling van het leven binnen de muren was vooral gebaseerd op Amerikaanse praktijken die

sterk aanwezig zijn in onze media. De beschreven ervaringen liggen in lijn met hetgeen de onderzoekers Jones en Schmid vaststelden. Zij bespreken hoe personen, die voor het eerst in de gevangenis terechtkomen, in eerste instantie bezorgd zijn over het geweld en daardoor soms ook angstig zijn.³⁶ De tranen en typerende angstgevoelens die bij de intrede in het gevangenisregime veruiterlijkt worden, zouden deels verklaard kunnen worden vanuit een angst voor een inbreuk op de mannelijke identiteit, een beeld dat niet zelden in films over gevangenis geconstrueerd wordt.³⁷

Het is pas na een tijdje in de gevangenis te hebben verbleven dat het stereotype, al dan niet gemediatiseerde beeld van de gevangenis wat wordt bijgeschaafd. Personen in detentie vergaren inzicht in het leven in de gevangenis en leren dat hun beelden en verwachtingen over de gevangenis niet volledig of incorrect waren. Ze krijgen een *insider perspectief* op het leven in de gevangenis.³⁸ Sommige zaken zijn onverwacht positiever. Andere zaken, die voor buitenstaanders misschien onbelangrijk en onbekend zijn, hakken er zwaar op in:

Mijn idee dat ik moest overleven op water en brood werd de eerste dag al weggevaagd want mijn eerste warme maaltijd in de gevangenis was gebakken: aardappelen met curryworsten. Na enkele weken kwamen ze me ook vragen of ik in de keuken wou werken, waarop ik natuurlijk volmondig JA zei. Ik had eindelijk terug wat te doen overdag. Tot mijn grote verbazing werd er me meegedeeld dat ik daar zelfs voor betaald ging worden (woow!). Oké, het was wel maar €0.80/u. In feite ga je in een gevangenis gewoon werken om je niet suf te vervelen, je werkt dus om een heel klein beetje vrijheid in de plaats te krijgen.

Later werkte ik in de kleedkamer, waar we tijdens een dagelijkse ronde de gedetineerden voorzagen van gewassen kledij, kledij die de dag ervoor nog door anderen was gedragen, inclusief de onderbroeken. Het codewoord voor een altijd veel te kleine witte onderbroek met niet uit te wassen vlekken was 'picasso'. Verschrikkelijk! Hoewel later werd toegestaan om eigen ondergoed te dragen, was het de eerste jaren behelpen met de gevreesde picasso's. Ik werkte gelukkig in de kleedkamer en ik kon ze zelf uitkiezen, wat voor mij echt wel een luxe was.

33 C. ROGERS, "Necessary connections: 'Feelings photographs' in criminal justice research", *Methodological Innovations* 2020, 1-13.

34 J. LEVENSON, "Inside information: prisons and the media", *Criminal justice matters* 2001, 14-15.

35 T.J. SCHMID en R.S. JONES, "Ambivalent actions. Prison Adaptation Strategies of First-Time, Short-Term Inmates", *Journal of Contemporary Ethnography* 1993, 444-445.

36 R.S. JONES en T.J. SCHMID, *Doing time: Prison experience and identity among first-time inmates*, Stamford, JAI press, 2000, 216 p.

37 D. MAGUIRE, *Male, Failed, Jailed - Masculinities and 'Revolving Door' Imprisonment in the UK*, Cham, Palgrave Macmillan, 2021, 243 p.

38 T.J. SCHMID en R.S. JONES, "Ambivalent actions. Prison Adaptation Strategies of First-Time, Short-Term Inmates", *Journal of Contemporary Ethnography* 1993, 453.

In mijn visie bestond er ook geen mogelijkheid meer om intiem te zijn met mijn partner. Al snel bleek dat dit wel kon, zelfs drie keer per maand was ongestoord bezoek mogelijk. Het ging wel door in dezelfde ruimte als het familiaal bezoek, waar ook een bed stond. Oké het is beter dan niets, maar toch, dan liever niets. Een krakend bed, met een dun muurtje scheidend van de dienst boekhouding, veel 'magic happening' was er niet bij hoor. Het was wel ideaal om eens iets lekkers te eten, zo aten we eens biefstuk en bicky burgers tijdens het ongestoord bezoek.

Dergelijke zintuigelijke waarnemingen bespraken we uitvoerig tijdens de voorbereidingen van dit artikel. Deze zintuigelijke aspecten, zoals smaak en zeer specifieke geluiden of belichting, zijn niet altijd goed te capteren in media. Binnen de gevangenis blijken ze echter overweldigend te zijn, zeker bij de binnenkomst in de gevangenis. Het is niet vreemd dat in een omgeving, waar de sensorische deprivatie hoog is, de overige lichamelijke belevingen zoals aanrakingen, koude, ongemak, verdooving, spanning en pijn aanzienlijk verhogen.³⁹ Geuren en smaken zijn eveneens een voorbeeld van lichamelijke waarnemingen die niet in de media weergegeven kunnen worden, doch de ervaringen van een persoon in detentie sterk mee kleuren:

Op dat moment was in mijn verbeelding het gevangenisleven zoals het was in de films van Gaston & Leo, namelijk 'zware jongens'. Hoewel toen ik binnenkwam op hoge veiligheid cel nr° 6 een soort last van het leven van me afviel, kwam er in de plaats een nog veel zwaardere last. "Nu hebde iets voor zelle man, dees ga lang duren," zei ik tegen mezelf, dat vergeet ik nooit. Ik dacht dat dit het was for many years to come, een naakte stinkende cel. Wat ik nooit ga vergeten op die cel, is de geur van open riool en een lifecheck waarbij het licht elke 15 minuten werd aangestoken.

Naast de ervaringen van personen in de gevangenis, merken ook familieleden, vrienden of andere bezoekers de verschillen tussen de mediaberichtgeving en de realiteit in de gevangenis. Dit roept vragen en verwachtingen op die personen in detentie moeten bijsturen:

Onlangs was ik met een vriendin aan het bellen en ze vroeg mij wanneer dat ik buiten zou komen. Ik heb haar uitgelegd dat ik onder de strafuitvoeringsrechtbank

val en dat ik voor een rechtbank moet verschijnen die beslist of ik al dan niet naar buiten mag. Ze vroeg mij hoelang dat ongeveer duurde. Ik zei dat het al snel enkele maanden duurt voordat je voor de strafuitvoeringsrechtbank verschijnt. Ze antwoordde: Ik heb op tv gezien dat het allemaal sneller gaat dan wat je zegt. Waarop ik moest uitleggen dat dat niet altijd waarheidsgetrouw is.

Voor de opsluiting van iemand in hun naaste omgeving hebben de meeste familieleden en omstanders geen voorgaande ervaringen met detentie. Hierdoor steunt hun kennis over de gevangenis dan ook voornamelijk op het beeld dat hierover in de media geconstrueerd wordt.⁴⁰ Dit beeld werd ook in het Britse onderzoek van Dixey en collega's over de ervaringen van familieleden met het bezoekrecht in detentie bevestigd.⁴¹ Meerdere families gaven aan dat ze, voor het eerste bezoek, niet wisten wat ze mochten verwachten. Hun ervaring met de gevangenis was iets wat ze niet hadden verwacht, doordat hun percepties gevormd werden door wat ze over gevangenis zagen in films en televisieprogramma's. Ze hadden hun percepties over de gevangenis voornamelijk op het klassiek geconstrueerde beeld in films en televisieprogramma's afgesteld.

De gevangenis als antithese voor sensatie

Gedetineerde: Hoe het hier is? Het gaat wel. Eigenlijk is het alleen in de films dat er iets gebeurt in het gevang. Eens je hier zelf zit, is het al bij al nogal saai. (fragment uit de kortfilm 'Het slachtoffer' van Michaël Roskam)

Het bovenstaande citaat uit de kortfilm 'het slachtoffer' van de VRT-reeks *Lockdown*, die zich afspeelt in de bezoekszaal van de gevangenis, vat krachtig enkele centrale discussies samen die we voerden bij de uitwerking van dit artikel. De media beogen naar ons aanvoelen regelmatig sensationele en commerciële belangen te laten primeren op hetgeen daadwerkelijk gebeurt in penitentiaire instellingen. Dit wordt in de internationale literatuur wel eens gekarakteriseerd als een hollywoodization van criminaliteit en gevangenisstraffen.⁴² Populaire culturele representaties van gevangenis zijn overigens vaak gefragmenteerd en tegenstrijdig.⁴³ Zo wordt dit sensationele beeld van de gevangenis als een gevaarlijke plek vol geweld voornamelijk gevoed via filmische voorstellingen terwijl populistische programma's eerder het idee van

39 Y. JEWKES, "Prisons and the media: the shaping of public opinion and penal policy in a mediated society" in Y. JEWKES (ed.), *Handbook on Prisons*, Cullompton, Willan, 2007, 447-466; K. HERRITY, B. SCHMIDT en J. WARR (eds.), *Sensory penalties: exploring the senses in spaces of punishment and social control*, Bingley, Emerald Publishing Limited, 2021, 296 p.

40 K.C. DAWN, "Prisons in Popular Culture" in *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*, 2017, 11-25.

41 R. DIXEY en J. WOODALL, "The significance of 'the visit' in an English category-B prison: Views from prisoners, prisoners' families and prison staff", *Community, Work and Family* 2012, 29-47.

42 Zie bv. Y. BOURQUE, "Prison Abolition", *The Journal of Prisoners on Prisons* 2006, afl. 1, 1-7.

43 T KEARON, "Alternative representations of the prison and imprisonment: Comparing dominant narratives in the news media and in popular fictional texts", *Prison Service Journal* 2012, 4-9.

de gevangenis als een vakantiepark construeren waarin gedetineerden met veel te veel privileges leven.⁴⁴

In het voorgaande onderdeel bespreken we reeds hoe deze sensatie verschilt van hetgeen mensen ervaren bij hun intrede in de gevangenis. Wanneer veroordeelden een tijdje in de gevangenis verblijven, karakteriseren verveling en traagheid de straf. Ook het eerder aangehaalde onderzoek van Jones en Schmid stelt vast dat personen in detentie na verloop van tijd een ander beeld krijgen op detentie.⁴⁵ Daar waar de eerste ervaring overheerst wordt door angst, maakt deze nadien plaats voor verveling. Die verveling staat ook in onze verhalen centraal:

In de jaren van mijn detentie heb ik in verschillende gevangenissen gezeten, zowel in Nederland als in België. Eén ding hebben ze allen gemeen: de dagelijkse sleur.

Als je nog maar net gedetineerd bent en in een gevangenis komt te zitten, is alles nogal spannend: Wie is wie? Hoe zal het zijn? Gebeurt er veel? Zo ja... Wat dan? Als je al die programma's op televisie ziet, moet het er nogal aan toe gaan... Ja, 'tarrara gij'. Hier is het realiteit en geen fictie. Zodra je de klappen van de zweep kent en het stadium van nieuwkomer voorbij bent, krijg je te maken met een fenomeen waar iedereen mee te kampen krijgt... VERVELING... Het sluipt zonder dat je er veel van merkt in je systeem en na een tijdje heb je alles al gezien en/of meegemaakt. De dagen beginnen op elkaar te lijken en tijdsbesef raak je stilaan kwijt. Want TIJD... daar heb je een overvloed aan. Je leeft dagelijks in hetzelfde ritueel: je staat op en als je werkt, ga je naar jouw aangewezen werkplek, nadien terug op cel, wandeling, open regime, einde. En dit dag in dag uit. Bijna nooit eens wat anders. Dat ben je relatief snel beu. Maar ja, wat kan je eraan doen? Je zit vast aan de regels en de activiteiten die er zijn in de gevangenis waar je op dat moment verblijft. Dan kan je wel denken aan een transfer naar een andere gevangenis, maar zodra je bent overgeplaatst begint het liedje weer van voor af aan. Het leven van een gedetineerde bestaat grotendeels uit wachten. Wachten tot het moment dat je buiten de muren van detentie weer mag gaan leven en niet meer wordt geleefd. Omdat gedetineerden lang met elkaar zitten opgescheept, zijn er vele gesprekken en/of ervaringen met elkaar gedeeld of herhaaldelijk al eens verteld en dan ben je best wel uitgepraat over de dingen die ertoe doen. De meeste proberen er wel iets van te maken met de tijd die hun hier resteert, maar

gemakkelijk is het niet.

Detentie is dus echt niet zoals in al die Hollywood blockbusters met al die sensationele acties en bendes en al die andere poppenkast... Het is meer een langdradige langspeelfilm zonder plot waar je al na een paar minuten wil weg zappen voordat je verveeld raakt of in slaap valt.

Ook Clifford en White benadrukken dat de weinig sensationele dagelijkse routines in een gevangenis grotendeels afwezig blijven in films of andere media waardoor heel wat misvattingen bestaan over het leven in detentie.⁴⁶ Desalniettemin wordt er in de wetenschappelijke literatuur veel aandacht besteed aan tijdsbesteding in de gevangenis. Gevangenisonderzoekers stellen een zekere 'eventlessness of prison life'⁴⁷ vast waarbij het 'doden van de tijd' als één van de voornaamste praktische problemen voor de persoon in detentie wordt beschouwd.⁴⁸ Toch zijn er ook mediavoorbeelden die durven ingaan tegen een commerciële sensatiezucht. Zo kwam in 2014 de Belgische film 9999 van Ellen Vermeulen uit. Hoewel deze film de ervaringen van geïnterneerden en niet van gedetineerden vastlegt, speelt de verveling en het eindeloze wachten ook een centrale rol in deze film. Een weergave van deze verveling en saaiheid biedt echter minder sensatie voor kijkers, maar sluit naar ons aanvoelen wel dichter aan bij de realiteit van het dagelijkse leven in een instelling.

De schone schijn

Knight en Bennett beschrijven hoe films weleens een soort van 'poster boy' naar voor schuiven. Dit is een soort van stereotype van de gedetineerde persoon die vertelt over zijn of haar ervaringen in detentie.⁴⁹ De aandacht voor de complexe diversiteit van de populatie in detentie blijft hierbij veeleer beperkt. Bovendien gaat het hier niet zelden over beroemde of sensationele persoonlijkheden die eigenlijk een zeer atypisch beeld schetsen.⁵⁰ Denk bijvoorbeeld aan de uitgebreide media-aandacht naar aanleiding van de opsluiting van Paris Hilton in 2007 en haar veelbesproken getuigenis over het leven in een Amerikaanse gevangenis. De personen die uitgebreid in beeld komen, zijn dus zeker niet altijd representatief voor alle gedetineerden, waardoor onvoldoende aandacht wordt gegeven aan uiteenlopende stemmen.

44 D. MAGUIRE, *Male, Failed, Jailed - Masculinities and 'Revolving Door' Imprisonment in the UK*, Cham, Palgrave Macmillan, 2021, 243 p.

45 R.S. JONES en T.J. SCHMID, *Doing time: Prison experience and identity among first-time inmates*, Stamford, JAI press, 2000, 216 p.

46 K. CLIFFORD en R. WHITE, "Mediated Representations of Prisoner Experience and Public Empathy" in M. HARMES en B. HARMES (eds.), *The Palgrave Handbook of Incarceration in Popular Culture*, Switzerland, Palgrave Macmillan, 2020, 265-287.

47 H. TOCH, *Living in prison: the ecology of survival*, Washington, American Psychological Association, 1996, 350 p.

48 Y. JEWKES, *Captive audience. Media, masculinity and power in prisons*, Cullompton, Willan Publishing, 2002, 224 p.

49 V. KNIGHT en J. BENNETT, "Reading Bronson from Deep on the Inside: An Exploration of Prisoners Watching Prison Films" in M. HARMES en B. HARMES (eds.), *The Palgrave Handbook of Incarceration in Popular Culture*, Cham, Palgrave Macmillan, 2020, 33-50.

50 *Ibid.*

Daarnaast worden bepaalde documentaires en reportages ook in sterke mate gestuurd door het ideaalbeeld dat men wil ophangen over het gevangeniswezen. In de internationale literatuur verwoorden onderzoekers dit als het gevoel dat het beeld dat een overheid wil schetsen, altijd primeert op zaken die gedetineerde personen over gevangenis naar voor willen brengen. Onderzoekers Knight en Bennett, die gedetineerde onderzoeksparticipanten bevroegen over hun mening over een gevangenisfilm, beschrijven dit als volgt: *“The government always wins. As such, this was a form of symbolic violence (Bourdieu 1990), which legitimates the social subordination and marginalization of prisoners.”*⁵¹

Hoewel veel ervaringen subjectief zijn en nuance altijd belangrijk is, valt op dat ook in de Belgische berichtgeving over de gevangenis problemen veelal toegeschreven worden aan individuen eerder dan aan systemische problemen of het gevangenisinstituut *as such*. We staan in het bijzonder stil bij het beeld dat van de psychosociale dienst (hierna: PSD) wordt geschetst in het programma ‘Ooit vrij’. In het programma is deze dienst zeer aanspreekbaar en door de snelheid waarmee gesprekken bij de PSD elkaar opvolgen in het programma, lijkt het alsof er veel ruimte is om tijdens de detentie samen met de PSD de re-integratie voor te bereiden. Dit beeld verschilt echter van de ervaringen van veel mensen in detentie. De overbevraging van de dienst, de soms lange wachttijden die daarmee gepaard gaan, maar ook de verschillen tussen personen, komen naar ons aanvoelen dan ook onvoldoende in beeld:

Ik heb zelf bijvoorbeeld al met een paar PSD-leden gewerkt en er zijn grote verschillen. Zo had ik bij één PSD lid het gevoel dat ze mij tegenwerkte en mijn voorgestelde stappen voor het reclasseringsplan nooit goed genoeg vond. Vervolgens kreeg ik een nieuw PSD-lid, maar zij was ook nieuw in de inrichting en wenste veel zaken opnieuw te onderzoeken waardoor alles weer vertraging opliep. Als je één keer om de twee maanden wordt opgeroepen, krijg je niet het gevoel dat je echt wordt geholpen.

Uiteindelijk werk ik recent met een nieuw PSD-lid. Al bij onze kennismaking kreeg ik het gevoel dat zij met mij wou werken. Ze stelde mij een strak plan voor waarmee ik akkoord ging. Als we het plan opvolgen, kan ze uiteindelijk ook positief rapporteren voor uitgaansvergunningen. Deze duidelijkheid en voortgang geeft mij een positief gevoel, maar hangt dus niet alleen af van mijn houding. Dergelijk zaken komen

onvoldoende aan bod.

Programma's zoals 'Ooit vrij' zoomen bovendien vaak in op enkele vooraanstaande projecten of praktijken en benadrukken minder de dagelijkse systemische problemen waarmee gedetineerden te maken krijgen. Het grote voordeel van een dergelijke reeks is uiteraard om het publiek vertrouwd te maken met enkele interessante initiatieven zoals het 'B-Leave' project.⁵² Zo krijgt het kijkerspubliek een genuanceerd beeld over het belang van dergelijke ondersteuning en trajecten in detentie, eerder dan deze als overbodig of *soft* te aanschouwen. Een nadeel van een dergelijke insteek is dat de kijker een vertekend beeld krijgt op het re-integratietraject van veel gedetineerden. Voor heel wat personen loopt dit niet zelden zeer stroef en krijgt men te maken met maandenlange wachtlijsten. Bepaalde gedetineerden komen ook geenszins in aanmerking voor dergelijke ondersteuning door bepaalde multi-problematieken. Omwille van velerlei systemische factoren waar personen in detentie geen vat op hebben, loopt het dus weleens spaak. Deze systemische problemen blijven onderbelicht:

*De media geeft een slecht beeld van de werking van de gevangenis aan de buitenwereld. De manier waarop sommige documentaires of reportages de gevangenis in beeld brengen, is niet de realiteit. Een volledige procedure (inclusief voorafgaande gesprekken met PSD) om een uitgaansvergunning of een penitentiair verlof te verkrijgen kost dikwijls veel tijd. In documentaires en reportages zoals 'Ooit vrij' komen al deze zaken versneld in beeld. Daardoor lijkt het alsof mensen gemakkelijk kunnen vrij komen. Ik vind het belangrijk dat ze aan de buitenwereld geen verkeerd beeld geven van wat er allemaal gebeurt binnen de gevangenis muren. Het is immers helemaal niet makkelijk om OOIIT VRIJ te komen! Veel mensen zitten een hele straf uit omdat ze weten hoe moeilijk het is om met uiteenlopende actoren samen te werken om ooit vrij te komen op je VI-datum.*⁵³

Het is uiteraard voor kijkers minder interessant om een lange en langzame weg te bekijken, waarbij een persoon eerst enkele negatieve beslissingen ontvangt, maanden moet wachten alvorens bepaalde zaken in orde kunnen gebracht worden en dan nog eens moet wachten vooraleer de uitgaansvergunning of het penitentiair verlof uiteindelijk wordt toegekend. Toch is dit vaak de realiteit.

Ik vind als je het echte beeld wilt geven van de gevangenis aan de buitenwereld dat je een persoon

51 *Ibid.*

52 Het penitentiair landbouwcentrum in Ruislede organiseert sinds 1995 het 'B.Leave-programma' dat acht maanden duurt. Het programma is mogelijk voor gedetineerden die veroordeeld zijn voor drugsfeiten en problemen hebben met middelenmisbruik of -afhankelijkheid. Ze worden therapeutisch begeleid en leren persoonlijke, sociale en leefvaardigheden ontwikkelen met als doel om drugsvrij te leven.

53 Datum van voorwaardelijke invrijheidsstelling.

moet volgen die nog moet beginnen aan zijn reclassering, en dat er niks versneld moet worden zodat men kan zien dat het niet zo snel loopt, dat er veel obstakels zijn.

Op deze manier wordt een waarheidsgetrouwer beeld geschetst van de gevangenis en kunnen kritische reflecties ontstaan over het potentieel van de gevangenis. Is het bijvoorbeeld wel mogelijk de re-integratie echt voor te bereiden in de gevangenis?

Mediaberichtgeving leidt dus niet zelden tot verkeerde verwachtingen bij het brede publiek. Ontelbaar zijn de kritieken die de dag van vandaag te lezen zijn op de zogenaamde 'wet Lejeune'. Het gaat dan stevast over het subjectief recht, voorzien in de wet externe rechtspositie⁵⁴, om na een derde van de straf vrij te komen. De realiteit leert ons echter dat dit een traject is voor de happy few en een substantieel aantal gedetineerden kiezen voor strafeinde.⁵⁵ Dat is onvoldoende bekend bij het brede publiek.

Ook de weg naar buiten lijkt voor iedereen vanzelfsprekend 1/3. Euhm, helemaal niet. Je moet er heel wat voor doen en de juiste stappen stap per stap zetten. Blijf je vast in een denkwijze die niet gelijk staat met deze van PSD / directie / Directie Detentiebeheer / strafuitvoeringsrechtbank kan je het vergeten om op 1/3 van je straf terug de vrijheid te mogen ruiken. Wat ik persoonlijk wel kan begrijpen, want ze willen natuurlijk zo weinig mogelijk tot geen risico lopen door een gedetineerde terug de maatschappij in te sturen. Zo zijn er in het verleden al verschillende vervroegd vrijgelaten individuen negatief in de media gekomen die het eigenlijk voor anderen verprutsten, alweer media. Maar over de goed afgelopen en succesvolle verhalen wordt niet gesproken. Het nadelige gevolg voor de 'goei' is dat deze groep over dezelfde beoordelingskam geschoren wordt en dan eerder het nadeel van de twijfel gegeven zal worden. Een goed idee zou zijn om een programma als 'Ooit vrij' te maken, maar dan één jaar na de detentie, om zo aan te tonen dat een tweede kans wel gegrepen wordt.

Hoewel we begrijpen dat een programma niet alles in beeld kan brengen, kan het in de toekomst wel belangrijk zijn om ook systemische problemen op te nemen, om bewustwording te creëren over het belang van bepaalde investeringen en de problemen die ontstaan wanneer deze hulp of ondersteuning afwezig blijft. Het in beeld brengen van deze problemen en hun nuances is om allerlei redenen soms gevoelig. Dit resulteert niettemin in het feit dat gedetineerde personen een ondergeschikte rol blijven spelen

en zelf beperkte inspraak hebben (en krijgen) in de representaties die in de media van hen worden gemaakt:

Dat geldt eigenlijk voor al die programma's op TV die iets uitzenden over gevangenis. Ze hebben mij ook eens gevraagd om mee te werken aan een uitzending voor de Nederlandse televisie. De reportage ging over de manier waarop een langgestrafte binnen de muren met stress omging. Er werd een hele dag voor uitgetrokken met interviews en er werd gefilmd bij een yogasessie en bij andere activiteiten. Ze waren voortdurend aanwezig die dag en volgden alle activiteiten die ik deed. Ik kreeg al snel spijt dat ik had toegestemd om hieraan mee te werken. Ik dacht na een tijd... amai... ze zijn een complete reportage van mij aan het maken. Ik was wel blij dat ik onherkenbaar in beeld zou komen.

Acht uur lang een kijkje in het leven in gevangenschap, ontelbare vragen werden gesteld: Hoe ga je om met agressie? Wat doe je als het op het thuis front niet goed loopt? Heb je iemand die je vertrouwt? Wat doe je met verdriet?... Het was om depressief van te worden.

Ik was wel nieuwsgierig geworden naar het eindresultaat. Na twee maanden in spanning wachten was het dan zover. Van de hele dag dat ze mij hebben gevolgd en bevroegd... ben ik welgeteld vijf volledige minuten in beeld geweest... en de rest van het vijftig minuten durende programma kwamen de PIW⁵⁶, de directie en nog wat andere mensen die totaal niets met de gevangenis te maken hadden, aan het woord. Wat ik dan op beeld zag, was niet de realiteit van wat ik in werkelijkheid bedoeld had en voor ogen had toen ik deelnam aan dit programma. Hier was veel aan gesleuteld (knippen en plakken). Dat moest ook wel als je acht uur in vijf minuten samenvat. De vragen en onderwerpen waar ik een duidelijke mening over had en besprak, werden weggeknipt (en dat waren er nogal wat) en de dingen waar ik lovend over sprak, werden aangedikt en nieuw leven in geblazen door de presentator. Alles voor de kijkieters en het verbloemen van de realiteit. Die harde realiteit wordt veel te vaak weggepoetst!

Nothing about us, without us

Het is echter niet zo dat alle personen in detentie hun straf louter ondergaan en geen actieve pogingen ondernemen om een ander beeld over de gevangenis naar buiten te brengen. Vanuit verschillende hoeken en op verschillende manieren proberen personen in detentie hun stem te laten horen. Denk bijvoorbeeld

54 Art. 24 Wet 17 mei 2006 betreffende de externe rechtspositie van de veroordeelden tot een vrijheidsstraf en de aan het slachtoffer toegekende rechten in het raam van de strafuitvoeringsmodaliteiten, BS 15 juni 2006.

55 Zie bv. L. ROBERT, "Proefschrift: Tot strafeinde in de gevangenis", *Panopticon* 2018, 379-382.

56 Penitentiair inrichtingswerker – de gevangenisbewaarder in de Nederlandse gevangenis.

aan de groeiende aandacht voor de rol van gedetineerde personen in wetenschappelijk onderzoek of persoonlijke ervaringen die worden uitgegeven als boeken of muziekteksten. In dergelijke muziekteksten kunnen opgesloten personen de eigen situatie en frustraties weleens herkennen:

De media kan je zaak in een slecht jasje steken, door je zaak helemaal anders weer te geven. Ik kan er over meespreken want in mijn zaak is het zo gegaan. Mijn broertje en ik worden in media-artikelen omschreven als bendeleiders terwijl wij geen bendeleden zijn. We hadden wel opgeroepen tot protest voor wat er de dag ervoor was gebeurd. We wilden opkomen voor onze vriend die werd mishandeld door de politie! En hoewel er tegenwoordig, bijvoorbeeld onder invloed van de Black Lives Matter beweging, steeds meer media-aandacht komt voor dat probleem, was dat indertijd nog afwezig.

Het was een rustig protest tegen het politiegeweld op een zaterdagmiddag. Rond een uur of één kwam de politie in groten getale naar de buurt en begonnen ze mensen te arresteren zonder dat daar voor ons een duidelijke aanleiding toe was. Maar de pers maakte de verhalen pittiger dan ze zijn.

Een Nederlandse rapper genaamd "Djaga Djaga" heeft zijn zaak in een lied verwerkt. Hij beschrijft hoe ook de media zijn zaak pittiger heeft gemaakt dan die die volgens hem was.

Ik vind het persoonlijk een mooie lyric, ik begrijp hem omdat ik in mijn zaak hetzelfde heb meegemaakt.

Daarom wil ik een stukje citeren:

"Ze zeggen ik ben een killer, ze zeggen ik draag straps, ze schuiven moorden in mijn schoenen, die mensen zijn gek, ze zeggen ik ben een schurk, ze zeggen ik ben een lokker mattie alles behalve dat ik ben een motherfucker ze zeggen ik droeg een glock op de A4 kreeg vrijspraak maar ze zuiverde mijn naam niet."

Jouw naam zal nooit gezuiverd worden omdat je als een slechte persoon bent beschreven door de media, ook al kreeg je de vrijspraak.

Uit gevangenisonderzoek blijkt dat onder meer rap en hiphop een middel vormen om de detentiebeleving onder woorden te brengen. Bramwell omschrijft dit als volgt: "In England's high security prisons, rap provides prisoners with the cultural resources through which to pronounce upon their experiences within the criminal justice system and to come to terms with the

*demands of serving long prison sentences"*⁵⁷ Muziek ontwikkelt zich zo als middel om vrijheid te ervaren, en om menselijkheid en een identiteit op te bouwen in een omgeving die dikwijls wordt ervaren als autonomiebeperkend en inhumaan.⁵⁸ Het hoeft dan ook niet te verbazen dat rap en hiphop binnen de criminologie steeds vaker erkend worden als betekenisvolle informatiebronnen om zicht te krijgen op de authentieke en ongecensureerde ervaringen van personen die met het strafrechtssysteem en bestraffing in aanraking komen.⁵⁹ Naast rap en hiphop zien we dat ervaringen ook via theater, creatief schrijven of tekenen veruiterlijkt worden.

Een andere groeiende subdiscipline binnen de criminologische wetenschappen is *convict criminology*. *Convict criminology* is de wetenschappelijke studie van criminaliteit en bestraffing waarbij personen met een veroordeling het onderzoek uitvoeren.⁶⁰ De groeiende aandacht voor het belang van *convict criminology* ontstond voornamelijk in de jaren zeventig toen men vaststelde dat de stem van veroordeelde personen grotendeels afwezig bleef binnen het criminologische debat. Veroordeelde personen waren wel aanwezig in onderzoek, maar enkel als onderzoekssubjecten waardoor diepgang, aandacht voor de complexiteit van criminaliteit en strafervaringen evenals veranderingsprocessen onvoldoende of verkeerdelijk werden belicht. De mening van de alwetende onderzoeker bleef primeren.⁶¹ Theoretische ontwikkelingen binnen de criminologie, gevangenis die wereldwijd hun doelstellingen niet konden (en kunnen) verwezenlijken, de authenticiteit van insider perspectieven, en etnografische studies zorgden ervoor dat *convict criminology* aan belang won.⁶² Het was voornamelijk in de context van een beleid van *mass incarceration* in de Verenigde Staten van Amerika dat *convict criminology* de nood aan meer activisme en een kritische criminologie verder op scherp stelde. *Convict criminology* ontstond ook doordat (ex)gedetineerde onderzoekers, die een doctoraat behaalden en academische activiteiten verrichtten, de bestaande literatuur en het onderzoek over het gevangeniswezen kritisch gingen benaderen en op basis van de eigen ervaringen een 'realistische' benadering introduceerden.⁶³ Het boek *The Felon* van John Irwin dat *insider* perspectieven belicht is het voorbeeld bij uitstek.⁶⁴ Maar ook het Canadese tijdschrift *The Journal of Prisoners on Prisons* biedt reeds

57 R. BRAMWELL, "Freedom within bars: maximum security prisoners' negotiations of identity through rap", *Identities* 2017, 16.

58 L. TUASTAD en L. O'GRADY, "Music therapy inside and outside prison – a freedom practice?", *Nordic Journal of Music Therapy* 2013, 210-232.

59 Zie bv. K. STEINMETZ en H. HENDERSON, "Hip-Hop's Criminological Thought: A Content Analysis", *The Journal of Criminal Justice and Popular Culture* 2016, 114-131.

60 R. EARLE, *Convict criminology: inside and out*, Bristol, Policy Press, 2017, 192 p.

61 J.M. SMITH en A. KINZEL, "Carceral citizenship as strength: formerly incarcerated activists, civic engagement and criminal justice transformation", *Critical criminology* 2020, 93-110.

62 S. RICHARDS en J.I. ROSS, "Introducing the new school of convict criminology", *Journal of prisoners on prisons* 2004, 111-126.

63 S. C. RICHARDS and J. I. ROSS, "Introducing the New School of Convict Criminology", *Social Justice* 2001, 180-181.

64 J. IRWIN, *The Felon*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1970, 224 p.

jarenlang een platform aan veroordeelde personen om wetenschappelijke reflecties te maken over bestraffing.

Desondanks zien we in België dat de aandacht voor *convict criminology* beperkt blijft. Er wordt wel participatief onderzoek gevoerd evenals collaboratieve vormen van etnografie, maar *convict criminology* gaat nog een stap verder en plaatst de veroordeelde personen op gelijke voet met de onderzoekers. De veroordeelde wordt ook een onderzoeker, als het ware een criminoloog die zaken analyseert, en deze inzichten als auteur publiceert.⁶⁵

We zijn er voorstander van om, net als in de wetenschap, een gelijkaardige ontwikkeling aan te moedigen op het vlak van mediaberichtgeving, door gedetineerden of ex-gedetineerden te betrekken bij de uitwerking van de berichtgeving of hen de berichtgeving te laten nalezen voor publicatie. Zonder afbreuk te willen doen aan journalistieke en artistieke vrijheden, kan de inbedding van een gelijkaardig discours binnen mediaberichtgeving een meerwaarde vormen en meer nuance toevoegen. Dit is echter geen evidentie. Schriftelijke communicatie geschiedt in beginsel zonder toestemming van de directeur⁶⁶, maar de Basiswet voorziet bijvoorbeeld in art. 70 dat een gedetineerde altijd eerst toestemming moet krijgen van de directeur om mondeling met journalisten te communiceren. De directie moet op zijn beurt machtiging krijgen van de federale minister van Justitie. Zoals de Basiswet ook aangeeft, kunnen er zich immers bepaalde veiligheidsproblemen stellen wanneer er geen beperkingen worden opgelegd. Dit betekent wel dat mondelinge informatie altijd gefilterd kan worden en het geen evidentie vormt om media ongecensureerd te laten berichten over de belevingswereld van opgesloten personen. Dit is problematisch. Desondanks zijn er ook in de huidige context mogelijkheden om gedetineerde personen tijdens hun detentie nauwer te betrekken bij het hele proces van berichtgeving. Denk bijvoorbeeld aan het samen schrijven van teksten, inspraak van de gedetineerde in hoe het verhaal wordt gebracht of door de gedetineerde de tekst te laten nalezen voorafgaand aan de publicatie. Maar ook na detentie kunnen personen met een detentieverleden waardevolle journalistiek voeren met voldoende aandacht voor het perspectief van opgesloten personen. Zo kunnen ex-gedetineerden met een

diploma journalistiek aan de slag gaan als journalist. Bovendien kan het aanwenden van ervaringskennis zorgen dat het beleid aansluit bij de leefwereld van personen in detentie.⁶⁷ Op deze manier kunnen we de sterke slogan 'nothing about us, without us' - die doorgaans vooral betrekking heeft op de participatie van groepen in het beleid - in de mediapraktijk omzetten.

Conclusie

Dit artikel is het resultaat van een intens proces van uiteenlopende gesprekken en teksten die we tijdens deze coronacrisis met elkaar deelden. Hieruit blijkt dat de manier waarop media berichten over misdrijven en detentie, maar vooral ook over personen in detentie, duidelijk een gespreksonderwerp vormt binnen de gevangensmuren. De visies die daarover binnen de muren worden uitgewisseld, komen echter slechts beperkt naar buiten. In dit artikel vinden enkele visies toch hun weg naar buiten. Om in de toekomst structurele veranderingen in gang te zetten, pleiten we voor een daadwerkelijke participatie van personen in detentie in mediaberichtgeving om uiteenlopende verhalen van ervaringsdeskundigen sterker te belichten. Uiteraard is er ook een belangrijke nuance te maken. Het belangrijkste aandachtspunt binnen de literatuur over *convict criminology* betreft het feit dat iedereen zijn detentie op een andere manier beleeft.⁶⁸ Het is dus niet zo dat het betrekken van één persoon ervoor zorgt dat er een alomvattende waarheid wordt weergegeven. Het laat echter wel toe te nuanceren en meer aandacht te krijgen voor bepaalde vormen van framing.

Dit voorstel brengt ons bij het bredere debat over participatie van personen in detentie aan de bredere samenleving. Smith en Kinzel omschrijven dit probleem als een vorm van *carceral citizenship* waarbij personen, naast hun vrijheidsberoving, ook van heel wat andere zaken beroofd worden, bijvoorbeeld de vrijheid om op volledig zelfstandige basis de buitenwereld te informeren of om mee te werken aan het volledige proces van mediaberichtgeving.⁶⁹ Uiteraard is het daarbij niet de bedoeling om afbreuk te doen aan journalistieke en artistieke vrijheden maar vooral om meer nuance en aandacht voor de complexe realiteit, te belichten.

65 J. PICHE, B. GAUCHER en K. WALBY, "Facilitating Prisoner Ethnography: An Alternative Approach to "Doing Prison Research Differently", *Qualitative Inquiry* 2014, 449-460.

66 Art. 70 Basiswet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, *BS* 1 februari 2005.

67 L. ROBERT, "Veelzeggende stilte? Ervaringskennis van (ex-)gedetineerden en strafuitvoering: aanzetten tot een problematisering" in W. BRUGGEMAN, E. DE WREE, J. GOETHALS, P. PONSAERS, P. VAN CASTER, T. VANDER BEKEN en G. VERMEULEN (eds.), *Van pionier naar onmisbaar: over 30 jaar Panopticon*, Antwerpen, Maklu, 2009, 312-319.

68 D. MAGUIRE, *Male, Failed, Jailed - Masculinities and 'Revolving Door' Imprisonment in the UK*, Cham, Palgrave Macmillan, 2021, 234 p.; R. EARLE, *Convict criminology: inside and out*, Bristol, Policy Press, 2017, 192 p.

69 J.M. SMITH en A. KINZEL, "Carceral citizenship as strength: formerly incarcerated activists, civic engagement and criminal justice transformation", *Critical criminology* 2020, 93-110.

Internering nog eens doorgelicht Nieuwe veroordeling door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens - 6 april 2021

Henri Heimans¹

Geïnterneerd, Cel of Zorg. Dit was de titel van de aangrijpende publicatie van de Liga voor Mensenrechten uit 2012, waarin de schrijvende toestand van de internering nogmaals in de aandacht werd gebracht.²

Ook al in het *Themanummer Internering* van juni 2007, naar aanleiding van de nieuwe interneringswet van 21 april 2007 die nooit in werking trad en al meteen opgeheven werd door de wet van 5 mei 2014 betreffende de internering van personen, werd de vraag gesteld of er nog hoop was voor geïnterneerde personen en of zij eindelijk van hun lijden zouden verlost worden.³

Het multidisciplinair debat over de problematiek bleef voor controverser zorgen, ook ter gelegenheid van de inwerkingtreding op 1 oktober 2016 van de gewijzigde wet van 5 mei 2014, hervormd ('gerepareerd' in de 'Potpourri III-wet') door de wet van 4 mei 2016.⁴

De beveiligingsmaatregel van onbeperkte duur-internering is geen straf- heeft tot doel de samenleving te beschermen tegen geesteszieke wetsovertreders die niet toerekeningsvatbaar worden geacht vanwege hun psychiatrische aandoening of mentale beperking. In de nieuwe interneringswet werd principieel klare taal gesproken: *"De internering van personen met een geestesstoornis is een veiligheidsmaatregel die er tegelijkertijd toe strekt de maatschappij te beschermen en ervoor te zorgen dat*

*aan de geïnterneerde persoon de zorg wordt verstrekt die zijn toestand vereist met het oog op zijn re-integratie in de maatschappij. Rekening houdend met het veiligheidsrisico en de gezondheid van de geïnterneerde persoon zal hem de nodige zorg aangeboden worden om een menswaardig leven te leiden. Die zorg is gericht op een maximaal haalbare vorm van maatschappelijke re-integratie en verloopt waar aangewezen en mogelijk via een zorgtraject waarin aan de geïnterneerde persoon telkens zorg op maat wordt aangeboden."*⁵

Maar werden deze nobele doelstellingen bereikt? Kennelijk helemaal niet bij het lezen van het 52 pagina's tellende arrest van het EHRM van 6 april 2021.⁶

Op 6 september 2016 veroordeelde het Europees Hof voor de Rechten van de Mens⁷ België opnieuw, na 22 eerdere veroordelingen, wegens zijn interneringsbeleid. Deze keer verleende het vonnis België echter de twijfelachtige eer van een pilotovonnis. Door de 'pilotprocedure' toe te passen, classificeerde het Hof het interneringsbeleid van België als systematisch en structureel disfunctioneel en legde de verplichting op om deze problemen binnen een beperkte tijd van twee jaar aan te pakken. In deze casus W.D. verbleef de geïnterneerde persoon al vele jaren in de inrichting voor de bescherming van de maatschappij te Merksplas, zonder enige vorm van behandeling en zonder uitzicht op een opname in een adequate behandelingsplaats.

Eerst en vooral stelde het Hof vast dat in België art. 3 van het Europees Verdrag voor de Rechten van

1 Magistraat op rust, ontving de Prijs voor de Mensenrechten 2015.

2 *Geïnterneerd, Cel of Zorg*, Liga voor Mensenrechten 2012, met bijdragen van Greetje Van Buggenhout, Liesbet Peremans, Roger Van De Velde, Erik Vlamincq, Jos Vander Velpen, Dominique Willaert, Henri Heimans, Johan Baeke, Lieven Nollet en Yacine Talabi.

3 *Themanummer Internering*, *FATIK* 2007, afl. 114, met bijdragen van Angela van de Wiel, Johan Goethals en Luc Robert, Henri Heimans, Anne De Clerck en Walter Van Steenbrugge, Max Vandenbroucke en Chris Hermans, met interview van Els Bayens en Mit Van Zaelen.

4 *Themanummer Mensen met een psychiatrische problematiek: how to deal with it?*, *Orde van de Dag* 2016, afl. 74, met bijdragen van Lieve Lagae, Freya Vander Laenen, Kristof De Pauw, Henri Heimans, Inge Jeandarme, Sara Goossens, Vincent Vandenbussche, Katelijne Seynaeve, Hanne Beeuwsaert, Annemie Deckers, Els Schipaanboord, Jos van Mulbregt en Peter Braun.

5 Art. 2 Wet 5 mei 2014 betreffende de internering, *BS* 9 juli 2014, 52159.

6 EHRM, 6 april 2021, nr. 46130/14, Venken e.a. t/België; het arrest is nog niet definitief en kan nog verwezen worden naar de Grote Kamer van het Hof op verzoek van één van de partijen, binnen de drie maanden.

7 EHRM, 6 september 2016, nr. 73.548, W.D. t/België. Zie ook A.E. Schipaanboord "Too little too late?";

<https://strasbourgobservers.com/2016/10/20/too-little-too-late-the-ecthrs-pilot-judgment-on-the-belgian-internment-policy/>.

de Mens (verbod op onmenselijke of vernederende behandeling) geschonden werd, aangezien W.D. tijdens zijn verblijf in de penitentiaire inrichting geen behandeling had aangeboden gekregen die toereikend en noodzakelijk was voor zijn geestelijke gezondheidstoestand en wegens de afwezigheid van elke mogelijkheid om betrokkene weer in de samenleving op te nemen nadat hij op de juiste manier is behandeld. Het Hof erkende de maatregelen die de regering had genomen om externe steun te vinden voor de behandeling van verzoeker. De zoektocht naar een behandelingsplaats leverde echter geen resultaat op, vooral in het licht van het structurele probleem van het Belgische beleid inzake internering. Het Hof voerde aan dat de medische ondersteuning van geïnterneerde personen in penitentiaire inrichtingen onvoldoende is en dat externe plaatsing vaak onmogelijk is, hetzij vanwege een gebrek aan beschikbare plaatsen, hetzij omdat het Belgische wettelijke kader het niet toestaat om de plaatsing op te leggen.

Ten tweede constateerde het Hof een schending van art. 5, § 1 (het recht op vrijheid en veiligheid) op grond van het ontbreken van passende zorg en therapie in detentie. Bovendien herinnerde het Hof zich vier van zijn eerdere arresten tegen België.

In deze eerdere beslissingen constateerde het EHRM een overtreding van art. 5, § 1, op grond dat de detentie van geesteszieken in een psychiatrische afdeling van een gevangenis, die als ongeschikt voor hun behoeften werd erkend, gedurende een aanzienlijke periode tot gevolg had dat het verband met het doel van detentie werd verbroken. Dienovereenkomstig concludeerde het Hof dat ook in de zaak W.D. er een discrepantie was tussen het doel van detentie en de omstandigheden waarin deze plaatsvond en dit dus leidde tot een schending van art. 5, § 1 EVRM.

Ten slotte constateerde het Hof schendingen van art. 5, § 4 (het recht op toegang tot een rechtbank voor een snelle bepaling van de rechtmatigheid van de detentie) en art. 13 (recht op een effectief rechtsmiddel). Deze schendingen kunnen worden beschouwd als een inherent gevolg van de voorgaande schendingen van art. 3 en art. 5, § 1 van het EVRM. Volgens de uitspraak van het Hof maakte het ontbreken van een effectieve remedie deel uit van het algemeen structureel disfunctioneel interneringsbeleid in België. Het Hof stelde vast dat geen enkele nationale rechterlijke procedure heeft kunnen leiden tot een effectieve verbetering van de opvang van de geïnterneerde

personen die procedures hebben ingeleid.

België kreeg twee jaren de tijd om schoon schip te maken met de mensonwaardige omstandigheden waarin geïnterneerde personen in penitentiaire inrichtingen werden opgesloten.

Ondertussen trad de nieuwe interneringswet in werking op 1 oktober 2016 en werden nieuwe behandelingsplaatsen voor geïnterneerde personen ingericht, zoals de twee forensisch psychiatrische centra in Gent en Antwerpen, een long-stay afdeling in het psychiatrisch centrum in Bierbeek, een high-risk kliniek voor vrouwen in Zelzate. De vooruitzichten waren goed en de verwachtingen hooggespannen.

Maar recente cijfers van penitentiaire opnames blijven zeer zorgwekkend. Uit een analyse van de coördinatoren van externe zorgcircuits van de FOD Justitie⁸ blijkt dat sedert 2018 het aantal geïnterneerde personen dat opgesloten is in penitentiair milieu opnieuw gestaag is gestegen tot ongeveer 600 personen. Het aantal geïnterneerde personen dat op jaarbasis min of meer lang in penitentiair milieu heeft verbleven is natuurlijk nog veel groter.

Nog recent in de media stelde directeur Rooman van de penitentiaire inrichting voor bescherming van de maatschappij te Merksplas dat in zijn inrichting en in de overvolle gevangenissen in het algemeen geen zorgzame veiligheid kan geboden worden.⁹

Bij incidenten die veelvuldig voorkomen, worden de geïnterneerde personen dan maar overgeplaatst van de ene gevangenis naar de andere. In de penitentiaire inrichtingen waar leden van het zorgteam in uiterst moeilijke omstandigheden wegens een gebrek aan personeel en een totale afwezigheid van aangepaste infrastructuur, toch actief zijn en het beste van zichzelf geven om de hoogstdringende noden te lenigen, kan ook geen echte behandeling aangeboden worden. Voor het therapeutisch voorkomen van agressie in de plaats van in een spiraal van agressie te draaien met agressie, geweld en tegenreacties, is geen ruimte.

Doodleuk kondigde de minister van Justitie aan dat hij voornamelijk in Merksplas het zorgteam zou versterken, maar welke ondersteuningsmaatregelen voorziet men voor de penitentiaire beambten die dagdagelijks in contact staan met gedetineerden die een psychiatrische problematiek vertonen? Zijn de gevangenissen wel überhaupt behandelingsplaatsen?

⁸ Analyse van de KBM beslissingen 2020, hierin inbegrepen de gemiddelde dagpopulatie van geïnterneerde personen, SIDIS, december 2020, onuitgegeven bron.

⁹ VRTNWS, "Van Quickenborne belooft verbetering na bezoek aan geïnterneerden Merksplas", <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2021/04/20/bekijk-justitieminister-van-quickenborne-belooft-verbetering-na/>.

Er wordt ook vastgesteld dat hoe langer hoe meer moeilijk hanteerbare geïnterneerde personen uit de psychiatrische centra worden teruggestuurd naar de gevangenissen, maar wat kan de gevangenis meer bieden aan psychiatrisch zieke mensen? Er wordt ook vastgesteld dat de interneringstrajecten disproportioneel lang duren en dat de uitstroom van de geïnterneerde personen naar onze samenleving bemoeilijkt of onmogelijk wordt gemaakt door tal van hindernissen zoals de zeer lange wachtlijsten in de meeste psycho-sociale voorzieningen, ambulante en residentiële, door de beperkte toegang tot de reguliere geestelijke gezondheidszorg, door het gigantisch tekort aan betaalbare huurwoningen, etc.

Zovele jaren na het pilootarrest van 6 september 2016, nl. op 6 april van dit jaar, werd België voor de zoveelste keer op de vingers getikt in een belangrijk arrest van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Het Hof maakte een stand van zaken naar aanleiding van vijf verschillende verzoekschriften van geïnterneerde personen die op dat ogenblik opgesloten waren in penitentiair milieu zonder therapeutische behandeling aangepast aan hun geestelijke toestand en zonder mogelijkheid om effectief een toegang te krijgen tot een rechter om hun situatie te verbeteren.

Opnieuw, zoals in september 2016, stelde het Hof een schending vast van art. 3 van het EVRM (verbod op onmenselijke of vernederende behandeling), art. 5 §1 (recht op vrijheid en veiligheid) en art. 5 §4 (recht op toegang tot de rechter ter beoordeling van de legaliteit van een detentie). Zonder te willen ingaan op de juridische details van de vijf casussen die aan het Hof werden voorgelegd, waarin ook ingestelde burgerlijke vorderingen ter sprake komen, stelt het Hof vast dat er weinig in huis is gekomen van de door de Belgische overheid beloofde verbeteringen van het lot van de geïnterneerde personen in penitentiaire inrichtingen, na het pilootarrest van 6 september 2016.

De verhoging van de plaatsingscapaciteiten buiten de gevangensmuren wordt weliswaar erkend, maar het gebrek aan therapeutische zorg binnen de gevangensmuren blijft volgens het Hof totaal ontoereikend. Daarenboven baseert het Hof zich op een achterhaald aantal geïnterneerde personen in penitentiair milieu, nl. 537, terwijl het getal ondertussen gestegen is tot boven de 600.

Het Hof vindt ook dat de periodes van tussentijdse evaluaties door de Kamers voor de Bescherming van de Maatschappij van de toestand van in penitentiair milieu opgesloten geïnterneerde personen te lang zijn. Ook oordeelt het Hof dat het die geesteszieke personen niet toekomt om zelf hun opname in een therapeutisch geschikte inrichting te organiseren. Het Hof merkt op dat het die geïnterneerde personen die jarenlang verstoken zijn geweest van een adequate

behandeling, niet toekomt om dan maar zelf te zorgen voor een 'aangepaste oplossing'.

Het Hof doet verder uitspraak over opgelegde schadevergoedingen ten laste van de Belgische Staat.

Het valt te verwachten -we hopen dit althans- dat het Europees Comité voor de Preventie van Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestrafing (CPT), opnieuw doortastende bezoeken zal afleggen in de penitentiaire inrichtingen waar geïnterneerde personen uitzichtloos lang opgesloten blijven.

Vijf jaar na de inwerkingtreding van de nieuwe interneringswet, is deze dringend aan evaluatie toe, zowel juridisch als maatschappelijk. De wijze waarop daders ontoerekeningsvatbaar worden verklaard moet onder de loep genomen worden: forensische expertiseverslagen, waarop rechters zich baseren om te beslissen tot een straf of een interneringsmaatregel, zijn nog steeds niet gestandaardiseerd en even kwaliteitsvol, de rol van de forensische psycholoog is te onderbelicht, en de verstrengde criteria die leiden tot internering worden soms te ruim geïnterpreteerd, m.a.w. er wordt misschien te snel overgegaan tot een interneringsmaatregel van onbepaalde duur.

Daarenboven is het al vele jaren aangekondigd klinisch psychiatrisch observatiecentrum bevoegd om er onderzoek te verrichten in complexe psychiatrische profielen, nog steeds niet geopend; Justitie plant trouwens de opening ervan in een afdeling van de verloederde gevangenis van Sint-Gillis.

Aan een betere rechtsbescherming van de geïnterneerde personen en aan hun rechten als patiënt moet ook verder gesleuteld worden, want het EHRM stelt dat de tussentijdse evaluaties frequenter moeten doorgevoerd worden, om het re-integratieproces te bevorderen. Ook procedures voor de kamers voor de bescherming van de maatschappij zijn nog voor verbetering vatbaar.

Het is nu de vraag hoe de overheid zal reageren op het nieuwe krachtig signaal van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Hoe dan ook hypothekeken de lange wachtlijsten in niet-penitentiaire gespecialiseerde inrichtingen waar geïnterneerde personen in behandeling moeten genomen worden, het interneringssysteem op het vlak van schending van de mensenrechten.

De maatschappij zou in de eerste plaats meer moeten investeren in de geestelijke gezondheidszorg binnen de penitentiaire inrichtingen, maar ook daarbuiten in alle voorzieningen in de samenleving voor de opvang en behandeling van mensen met een psychiatrische kwetsbaarheid, residentiële en ambulante. Ze zou haar

Artikel

deuren niet mogen sluiten voor daders die, na het doorlopen van een lang behandelingstraject met vallen en opstaan, uiteindelijk klaar staan voor een re-integratie en voor wie nergens nog een plek is om aan te sluiten bij onze samenleving. Tijdens de corona-crisis

hebben de beleidsmakers ook eindelijk ingezien dat er aanzienlijk moet geïnvesteerd worden in preventieve psychische hulpverlening, waarop geïnterneerde personen nooit beroep hebben kunnen doen vooraleer ze met Justitie in aanraking kwamen.